

Iššūkiai politinės reprezentacijos raiškai didžiųjų duomenų laikais

Kristina Eidikytė

Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas
El. paštas: kristina.eidikyte@gmail.com

Santrauka. Šiame straipsnyje keliama politinės reprezentacijos teorinės sampratos ir praktinės realizacijos kaitos problema didžiųjų duomenų laikais, t. y. XX–XXI amžiuje, kai IT duomeninimo procesai tampa beveik neatsiejama piliečių politinio gyvenimo dalimi. Teorines darbo priedas pagrinčius filosofų F. Ankersmito ir J. Baudrillard'o koncepcijomis, išanalizuota, kodėl, nepaisant kritinių duomenų studijų atstovų argumentų, didžiųjų duomenų įtakos zonoje atsидūrusios politinės reprezentacijos formos tebelaikomos objektyviomis. Pristačius atliktą politinės reprezentacijos raiškos ypatybių tyrimą dabartinėje informacinių technologijų užvaldomoje viešojoje erdvėje ir išmanijame mieste, konstatuojami šiuolaikinės politinės reprezentacijos nykimo požymiai: viešosios erdvės suspaudimas ir išmanijame mieste, naudojant didžiuosius duomenis, vykdomo duomeninimo legitimacijos procesai. Perspektyvi straipsnio temos plėtotės ir problemos analizės tąsa rekomenduojama postpolitikos diskusijų erdvėje.

Reikšminiai žodžiai: politinė reprezentacija, didieji duomenys, iššūkiai, duomeninimas, viešojo erdvė, išmanusis miestas, postpolitika.

Challenging Political Representation in the Era of Big Data

Summary. This article deals with the problem of the change in the theoretical conception and practical realisation of political representation in the era of big data, i.e. in the 20th and 21st century, when IT data processes have become an almost integral part of the political life of citizens. Based on the concepts of the philosophers F. Ankersmit and J. Baudrillard, the article analyses why, despite the arguments of critical data studies, the forms of political representation affected by big data are still considered objective. After presenting research on the characteristics of political representation in the information technology-dominated public sphere and smart cities, the article identifies signs of the decline of contemporary political representation: the compression of public space and the legitimisation processes

Received: 21/07/2022. **Accepted:** 05/02/2024

Copyright © 2024 Kristina Eidikytė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

of datafication facilitated by big data in the smart city. The continuation of the article's theme and the analysis of the problems are recommended to be pursued in the field of post-political discussions.

Keywords: political representation, big data, challenges, datafication, public space, smart city, post-politics.

Ivadas

Kilus COVID-19 pandemijai, internetas įsitvirtino ne tik kaip svarbiausias informacijos šaltinis, begalinis virtualių pramogų išteklius, bet ir kaip išskirtinai vyraujantis komunikacijos įrankis, o didieji duomenys (angl. *big data*) – kaip gyvybiškai svarbi erdvė žmogui, laikančiam save šiuolaikinės visuomenės atstovu ir šiuolaikinio gyvenimo dalyviu. Ši sąvoka pradėta vartoti jau XX amžiaus pabaigoje, o IT duomenų analitikas Douglas Laney 2001 metais ją apibūdino išskirdamas kelias pagrindines ypatybes: didžiųjų duomenų apimtį, generavimo greitį bei įvairumą¹. 2006 metais britų matematiko Clive'o Humby sugalvota frazė „duomenys yra nauja nafta“ (angl. *Data is the new oil*)² pagrindžia jų potencialą tapti šiuolaikine Pandoros skrynia, galinčia suteikti išskirtinių galių siekiantiems ypatingųjų pasaulio (su/už)valdymo teisių. Straipsnis pagrįstas 2020–2021 metais atliktu teoriniu tiriamuoju darbu, skirtu didžiųjų duomenų reiškinio sąsajoms su šiuolaikinės politinės reprezentacijos procesais išanalizuoti.

Akivaizdus didžiųjų duomenų galios didėjimas XX–XXI amžiaus pasaulyje – visuomeninių, socialinių, teisinių, politinių santykių laukuose. Informacinių technologijų (toliau – IT) duomenys labai greitai pradėti naudoti ne tik primant teismo sprendimus³, bet ir valdant valstybę bei analizuojant politinius procesus. Pavyzdžiui, Angli-

¹ Francis X. Diebold, „On the Origin(s) and Development of the Term “Big Data”, PIER Working Paper, No. 12-037 (September 2012): 1–6, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2152421>.

² Ray K. Ragan ir Timothy Strasser, „Big Data: The New Oil Fields“, *Credit Union Times*, žiūrėta 2021 m. gegužės 12 d., <https://www.cutimes.com/2020/07/17/big-data-the-new-oil-fields/?sreturn=20210406060447>.

³ Electronic Privacy Information Center, „AI and Human Rights: Criminal Justice System“, žiūrėta 2021 m. vasario 12 d., <https://epic.org/ai/criminal-justice/>.

ja daug investavo į didžiųjų duomenų analizės taikymo skatinimo procesus įvairiose vyriausybines organizacijose⁴, Australijos vyriausybė įsteigė vyriausybės duomenų analizės centrą, 2012 metais JAV prezidentas Barackas Obama išskėlė 200 milijonų dolerių vertės „didžiųjų duomenų tyrimų ir plėtros iniciatyvą“⁵. Šių ir kitų šalių teismų, savivaldos bei vyriausybės institucijos, siekdamos nešališkai priimti sprendimus ir efektyviau atlikti biudžeto paskirstymo procedūras, noriai svarstė bei patvirtino didžiųjų duomenų analizės projektus. Taigi didžiųjų duomenų procesai įsiskverbė į beveik visas žmonių gyvenimo sritis ir buvo pradėti laikyti kone nekvėstionuojamu objektyvių faktų šaltiniu, tikėtina gerinančiu visuomenės gyvenimą.

Vis dėlto didžiųjų duomenų objektyvumo bei neutralumo prestižą silpnina akademinėje terpėje susiformavusi kritinių duomenų studijų (angl. *Critical Data Studies*) kryptis. Jos atstovų atlikti tyrimai ir pateikiamos išvados suponuoja abejones dėl didžiųjų duomenų neutralumo ir nešališkumo charakteristikų. Akademikai Danah Boydas, Tobias Matzneris, Kate Crawford, Jose Van Dijckas bei Robas Kitchinas savo darbuose teigia, kad didieji duomenys yra renkami specifiniu būdu, todėl dažnai tarnauja tam tikriems interesams (pvz., verslo) ir labiau kuria šiuolaikinių žmonių socialinį gyvenimą, o ne jį reprezentuoja⁶. Tai pabrėžia ir Amerikos profesorius Johnas Cheney-Lippoldas, aptardamas didžiųjų duomenų analizės panaudojimo galimybes, pavyzdžiui, gebą nustatyti bei išnaudoti žmogaus elgesio tendencijas⁷. Žvelgiant į akademiniam diskurse vykstančias diskusijas taip pat pažymėtini bandymai išsiaiškinti ir kvėstionuoti tai, kaip piliečius „atstoja“ duomenys ir (ar) algoritminiai produktai. Pavyzdžiui, Lin-

⁴ Joanna Redden, „Democratic Governance in an Age of Datafication: Lessons from mapping Government Discourses and Practices“, *Big Data & Society* (November 2018): 1–13, <https://doi.org/10.1177/2053951718809145>.

⁵ Redden, Democratic Governance, 1–13.

⁶ Tobias Matzner, „Surveillance as a Critical Paradigm for Big Data?“, kn. *The Politics of Big Data, Big Brother?*, sud. Ann Rudinow Sætnan, Indriğ Schneider, Nicola Green (NY: Routledge, 2018), 68–84.

⁷ John Cheney-Lippold, *We Are Data: Algorithms and the Making of Our Digital Selves* (NY: New York University Press, 2017), 150–151.

net Taylor analizuoja vieną iš didžiausių biometrinės sistemos „Aadhaar“ duomenų bazių (Indija), liudijančią skurdžiai gyvenančiųjų ir turtingųjų skirtį, nes, norint patekti į šią duomenų bazę, reikia akies rainelės bei pirštų atspaudų, kurie dėl įvairių priežasčių (techninių arba asmenų sveikatos sutrikimų) dažnai negali būti padaromi⁸. Paminėtinas ir kitas nekontroliuojamo didžiųjų duomenų vykdomo algoritminio profiliavimo pavyzdys, kuriuo remiantis formuojama ES ekonominė politika pabėgėlių atžvilgiu (EURODAC). Tai dar viena biometrinė duomenų bazė, kurioje saugomi prieglobsčio prašytojų duomenys. EURODAC renka visų asmenų nuo keturiolikos metų pirštų atspaudus ir naudoja šiuos ir kitus duomenis valstybių sienoms kontroliuoti. Duomenų subjektais tapę užsieniečiai patenka į algoritminio socialinio rūšiavimo pinkles, kuriose yra klasifikuojami kaip „nepageidaujami“ ar „pageidaujami“.

Jeano-Pierro Dupuy straipsnyje teigiama, kad prasminga, o gal netgi būtina mąstyti apie duomenis kaip apie procesą, kuris yra daugiau negu kultūra, kuris ne tik sutalpina pasaulį į milžinišką duomenų saugyklą, bet ir keičia mūsų žinių sistemos formas, padeda kurti valdymo ir kontrolės režimus⁹, transformuoja mūsų suvokimą apie pasaulį ir santykį su politika. Todėl būtent *duomeninimas*, tikėtina, keičia politinio reprezentavimo sampratą ir šio reiškinio ribas, t. y. didžiųjų duomenų fenomenas skatina šią sąvoką išplėsti už tradicinės politikos reprezentacijos sampratos ribų. Atlikta literatūros apžvalga liudija, kad politinės reprezentacijos ir didžiųjų duomenų sąsajų analizė platesniuose kontekstuose nepakankama ir atveria atidesnių tyrimų nišą.

Straipsnį pagrindusio tyrimo problema buvo kelta paradoksaliai-me šiuolaikinės politinės reprezentacijos vertinimo kontekste: kodėl, nepaisant vis intensyvėjančios didžiųjų duomenų, duomeninimo kri-

⁸ Linnet Taylor, „What is Data Justice? The Case for connecting Digital Rights and Freedoms Globally“, *Big Data & Society* 4, nr. 2 (2017): 1–14, DOI:10.1177/2053951717736335.

⁹ Helen Kennedy ir Giles Moss, „Known or Knowing Publics? Social Media Data Mining and the Question of Public Agency“, *Big Data & Society* 2, nr. 2 (2015): 1–11, <https://doi.org/10.1177/2053951715611145>.

tinės analizės, pateikiami argumentai dažnai lieka klasikinių politikos mokslų nuošalėje, o įvairūs valdymo mechanizmai bei sprendimų demokratinėse visuomenėse priėmimas (pvz., „Aadhaar“, EURODAC) ir toliau atliekami naudojantis didžiųjų duomenų informacinėmis bazėmis? Atrodo, kad, nepaisant didžiųjų duomenų reprezentatyvumo kritikos, manoma, jog įvairias politinės reprezentacijos formas galima keisti *duomeninimu*, laikomu nešališkumo, skaidrumo ir tobulos piliečių reprezentacijos funkcijų atitikmeniu.

Šiame straipsnyje bus siekiama atskleisti ryšį tarp *duomeninimo* ir politinės reprezentacijos reiškinių atsižvelgiant į tai, kaip didžiųjų duomenų laikais asmenys tampa politiškai reprezentuojami ten ir tada, kur įprastai (pagal tradicijas ar teises) turėjo galimybę būti patys, ir kaip duomenys jiems atstovauja. Anot belgų mokslininkės A. Rouvroy, jei duomenų fragmentai šneka už piliečius, tada jiems nebereikia nieko pridurti¹⁰.

Straipsnio analizės objektas – iššūkiai šiuolaikinės politinės reprezentacijos raiškos rezultatams didžiųjų duomenų įtakos zonoje. Keliamas **probleminis klausimas**: kaip atsiskleidžia, su kokiais iššūkiais susiduria politinė reprezentacija šiuolaikiniais didžiųjų duomenų laikais? **Straipsnio tikslas** – išanalizuoti šiuolaikinės politinės reprezentacijos ypatybių raiškos iššūkius piliečių politinei reprezentacijai didžiųjų duomenų epochoje, pristatyti tyrimo rezultatus ir įvertinti tikėtinas kaitos tendencijas (lyginant su tradiciniu ir (ar) moderniu modeliu). Tikintis užpildyti akademinio tyrimo vertą nišą, teorinio tyrimo analizės kryptys buvo pagrįstos dviem pagalbiniais klausimais.

1. Demokratinėje visuomenėje svarbi vieta tenka piliečių balsų reprezentacijos galimybėms viešojoje erdvėje. Tai nėra santykis tarp atstovų ir atstovaujančiųjų, bet piliečių raiška diskusijoje, kurioje ne tik išreiškiama kitokia nuomonė, bet ir atveriamos galimybės pristatyti savąją. Taigi pirmasis klausis-

¹⁰ Antoinette Rouvroy ir Bernard Stiegler, „The Digital Regime of Truth: From the Algorithmic Governmentality to a New Rule of Law“, *Online Journal of Philosophy* (2016): 6–29.

mas – kokius iššūkius patiria piliečių nuomonių reprezentacija didžiųjų duomenų viešojoje erdvėje?

2. Susikūrus naujoms IT sąlygotoms skaitmeninėms komunikavimo erdvėms, randasi naujų sąvokų poreikis. Remiantis pažįstamomis analogijomis sukurta išmaniojo miesto sąvoka. Ji reiškia iš esmės biurokratinį procesą, pagrįstą piliečių stebėjimu mieste, tvarkant jų duomenis, t. y. realizuojant patogesnę administracinę valdymą. Atsidūrus tokiaje išmaniajame mieste, nebeaišku, ar vyksta, o jei taip, kaip vyksta miesto savivalda, kas priima miestui svarbius sprendimus ir kaip šiuose procesuose dalyvauja miestiečiai. Šiame kontekste buvo kelias antrasis tyrimo klausimas: su kokiais iššūkiais susiduriama siekiant politinės reprezentacijos išmaniajame mieste?

Susitelkus į pasirinktą analizės objektą, straipsnyje nebekartojamos plačiai akademinėje literatūroje aptartos didžiųjų duomenų poveikio rinkimų rezultatams (siejamiems su tradiciškai suvokiama politinės reprezentacijos jėga¹¹) apžvalgos. Pavyzdžiui, psichografinio nusitaikymo metodas daro įtaką rinkimų tikslams, tai yra išsiaiškinus rinkėjo politines nuostatas, abejones ir (ar) valią, taikant šį metodą realizuojamos galimybės keisti ir (ar) nukreipti piliečių elgesį rinkimuose¹². Politinės reprezentacijos nykimo tendencijos rinkimuose ryškėja ir dėl automatizacijos procesų¹³ (pvz., paprogramių, priklausančių platformoms, kurių pranešimų, kurie gali keisti rinkėjo elgesį¹⁴), o svarbiausia – dėl korporacijų dažnai nedemokratiškos pelno siekių ir nepakankamo piliečių skaitmeninio išsilavinimo. Manoma, kad didžiųjų duomenų algoritmai formuoja *juodosios dėžės*

¹¹ Yves Sintomer, „The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion“, *Raisons Politiques* 50, nr. 2 (2013): 13–34, DOI:10.3917/rai.050.0013.

¹² Brittany Kaiser, „Cambridge Analytica Whistleblower“. Pranešimas konferencijoje „Oxford Union“, 2020 m. kovo 11 d.

¹³ Timothy Laquintano ir Annette Vee, „How Automated Writing Systems Affect the Circulation of Political Information Online“, *Literacy in Composition Studies* 5, nr. 2 (2017): 43–62, <https://doi.org/10.21623/1.5.2.4>.

¹⁴ Joao Paulo Mota Telles, Manoel Jacobsen Teixeira ir Eberval Gadelha Figueiredo, „#Brainaneurysm: The Role of Hashtags“, National Library of Medicine, 2020, <<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32871711/>> [žiūrėta 2021 02 12].

visuomenę, taip metaforiškai pavadinamą dėl to, kad šios grupės žmonės nenutuokia apie skaitmeninio pasaulio problemas ir nesupranta didžiųjų duomenų įtakos plėtros tendencijų. Tokią tradiciškai apibrėžtos politinės reprezentacijos sampratos kaitą liudija įvairūs politiniai skandalai, pavyzdžiui, „Cambridge Analytica“ skandalas kilo 2018 metų kovą, kai buvęs rinkimų štabo darbuotojas Christopheris Wylie atskleidė prezidento Donaldo Trumbo rinkimų kampanijos ypatybes ir apie tai kalbėjosi su „New York Times“ ir „The Observer“ laikraščių žurnalistais¹⁵. C. Wylie papasakojo, kad pasitelkus psichografinį modeliavimą, naudojant „Facebooko“ duomenis, „Cambridge Analytica“ sugebėjo per socialinius tinklus pakreipti ir (ar) keisti rinkėjų nuomonę ir daryti poveikį rinkimų rezultatams¹⁶. Atkreiptinas dėmesys, kad politinės reprezentacijos raiška vyksta ne tik rinkimų metu, bet ir tada, kai piliečio balsas ar jo interesai turi būti tinkamai atstovaujami kitų jam aktualių viešųjų sprendimų priėmimo procese. Būtent dėl to svarbu atlikti numatytą politinės reprezentacijos mutacijos analizę viešojoje erdvėje ir išmaniajame mieste bei įvardyti pagrindinius iššūkius.

Straipsnį sudaro keturios dalys. Pirmoje dalyje apžvelgiamos didžiųjų duomenų ir politinės reprezentacijos teorinės sampratos. Antrasis skyrius skirtas politinės reprezentacijos modelio patiriamų iššūkių analizei šiuolaikinėse *duomeninimo* paveiktose viešosiose erdvėse, kuriose turėtų vykti viešosios nuomonės formavimas ir piliečių nuomonių raiška. Trečiojo skyriaus dėmesio centre – politinės reprezentacijos raiškos ypatybių paieškos susiduriant su iššūkiais išmaniajame mieste. Ketvirtajame skyriuje aptariamos tolesnės darbo temos plėtotės perspektyvos postpolitikos diskusijų lauke. Išvadoje sumuojami tyrimo atradimai apibūdinant iššūkius, sąlygojančius šiuolaikinės politinės reprezentacijos kaitos tendencijas didžiųjų duomenų laikais.

¹⁵ Margaret Hu, „Cambridge Analytica’s Black Box“, *Big Data & Society* 7, nr. 2 (2020): 1–6, <https://doi.org/10.1177/2053951720938091>.

¹⁶ *Ibid.*

1. Didžiųjų duomenų ir asmens politinės reprezentacijos sąvokų sampratos bei sąsajos

1.1. Didžiųjų duomenų struktūra ir galios

Šiuolaikinio žmogaus kasdienybėje technologiniai prietaisai dažniausiai suvokiami kaip buities įrankiai, nesiejant jų su paties asmens egzistencine esatimi. Buityje naudojami prietaisai leidžia paprastu būdu nustatyti žmogaus elgesio tendencijas: ne tik kada einama miegoti ar kieno kiti telefonai yra šalia, bet ir ar jis daro tik tai, kam pritartų valstybė, ir daugybę kitų žmogaus gyvenimo įpročių bei įvykių¹⁷. Politiką suprantant kaip valdymo, galios santykių reguliavimo meną¹⁸, kaip tam tikrą diskusiją, kurioje piliečiai susitinka spręsti savo reikalų¹⁹, ar dar kitaip, iš kiekvienos perspektyvos didieji duomenys laikytini politikos srities reikalu. Juk tai, kas daro įtaką piliečių gyvenimui, jų valdymui ar savęs – kaip piliečio – supratimui ir keičia tam tikras pasaulio supratimo ir valdymo normas, yra politiška. Tobias Matzeris taikliai pažymi, jog didieji duomenys nenusako vykstančių procesų, kaip manyti būtų įprasta, o veikiau organizuoja patį pasaulį²⁰. Juk didžiųjų duomenų išteklius tvarkantis ir valdantis algoritmas apskaičiuoja ir savavališkai priskiria vartotojus tam tikroms kategorijoms, kurios galbūt lems kiekvieno iš šių žmonių pasaulį realybėje, t. y. keisis ne tik jo (žmogaus) mąstymo apie pasaulį, tikrovę būdas, nuomonė apie valdant priimamus sprendimus, jų legitimaciją, bet potencialiai ir priegios prie tam tikrų politinės reprezentacijos išteklių.

Dažniausiai įvardijami trys didžiųjų duomenų reiškinio bruožai, akademiniam pasaulyje įgiję „3 Vs“ pavadinimą – tai apimtis (angl.

¹⁷ John Cheney-Lippold, *We Are Data: Algorithms and the Making of Our Digital Selves* (NY: New York University Press, 2017), 150–151.

¹⁸ Deividas Šlekys, „Pasvarstymai apie politiką, kultūrą bei meną“, *Post Scriptum*, nr. 4 (2003).

¹⁹ James Bohman ir William Rehg, „Jürgen Habermas“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall edition, 2017), žiūrėta 2020 m. lapkričio 17 d., <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/habermas/>.

²⁰ Matzner, „Surveillance as a Critical Paradigm for Big Data?“, 68–84.

volume), ypatingas generavimo greitis (angl. *velocity*), įvairumas (angl. *variety*). Atkreiptinas dėmesys, kad ir šis sąlygiškai stabilus apibrėžimas dažnai praplečiamas ar keičiamas. Pavyzdžiui, Robas Kitchinas, aptardamas didžiuosius duomenis, kaip skiriamąjį bruožą įvardija ir jų pretenziją apimti visas populiacijas bei sistemas. Svarbi ir šių duomenų geba sujungti iš pažiūros labai skirtingus duomenų rinkinius (siejama su įvairumo bruožu)²¹.

Didieji duomenys apibūdinami ir nusakant jų performatyviausias funkcijas: gauti duomenys apie subjektą viršija jo paties valią ir įgyja grįžtamųjų galių formuoti jį kaip objektą. Didžiųjų duomenų pasaulyje ši vaidmenį atlieka skaitmeniniai antrininkai (angl. *double digital*)²², kurie, atstovaudami vartotojams, gali būti skirstomi pagal kategorijas, taip pat formuoti bei veikti realų, fizinį jų gyvenimą – šios funkcijos sukuria pragmatinę duomenų vertę. Būtent pragmatinės paskatos sieja didžiuosius verslo ryklius – „Apple“, „Facebook“, „Microsoft“ ar „Google“, kurių vienu iš tikslų tampa duomenų rinkimas. Atkreiptinas dėmesys į filosofės Carissa'os Véliz teiginius, kad šios bendrovės, įgydamos pelną, parduoda visai ne duomenis, o veikiau galią paveikti žmogaus pasaulį (veiksmus, mintis, mąstymo būdus)²³.

Reikšmingų galių vyriausybėms, teisėsaugos institucijoms, korporacijoms suteikia ne duomenų kiekis, o jais manipuluojant atsirandančios galimybės paveikti visuomenės elgesį, norus bei mąstymą²⁴. Tiesa, norint tai pasiekti, reikalingas tam tikras matematinis kodas – algoritmai, kuriuos galima apibrėžti kaip *nežmogiškus* veikėjus, kurie įvairiais būdais veikia skaitmeniniuose kontekstuose (ieško, tvarko, analizuoja ir kitaip apdoroja duomenis). Cathy O'Neil²⁵, Talis

²¹ *Ibid.*

²² K. D. Haggerty ir R. V. Ericson, „The Surveillant Assemblage“, *The British Journal of Sociology* 51, nr. 4 (2000): 605–622.

²³ Carissa Véliz, *Privacy is Power* (Londonas: Bantam Press, 2020), 83.

²⁴ Shoshana Zuboff, „Big Other: Surveillance Capitalism and the Prospects of an Information Civilization“, *Journal of Information Technology* 30, nr. 1 (2015): 75–89, <https://doi.org/10.1057/jit.2015.5>.

²⁵ Cathy O'Neil, *Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy* (New York: Crown, 2016), chapter „Bomb parts: What is a model?“.

Z. Zarsky²⁶, Danas Slateris²⁷ siūlo algoritmus suvokti kaip struktūras, turinčias tam tikrą simbolinę galią: paversdami mus matematine išraiška, jie gali prognozuoti mūsų elgesį. Tačiau pačiuose duomenyse jau egzistuoja socialinis šališkumas, t. y. duomenys visada yra tik daliniai, paimiti iš tam tikro konteksto (angl. *data-capta*²⁸), todėl, net tariamai būdamas neutralus, algoritmas pateiks šališkus rezultatus. Algoritmų veikla vyksta paslaptingoje „juodojoje dėžėje“, kurioje įvestis paverčiama išvestimi, t. y. vertingais pastebėjimais, iš kurių spėjamos mūsų elgesio tendencijos²⁹. Anot Tarletono Gillespie, besikeičiant duomenimis (didžiųjų duomenų atveju tai gali (į)vykti kiekvieną sekundę) mokosi ir tobulinasi pats algoritmas³⁰. Taigi didžiųjų duomenų bei algoritmų ryšiai skatina pažvelgti į didžiuosius duomenis kaip į pagrindinį algoritmų šališkų veiklų šaltinį.

1.2. Persona aliccuīs repraesentare, *arba politinės reprezentacijos idėja*

Atliekant teorinį tyrimą, kuriuo grindžiamas šis straipsnis, politinė reprezentacija buvo suprantama kaip politinio atstovavimo sinonimas. Anot Hanna'os Pitkin, politinis atstovas gali veikti savarankiškai, tačiau atstovaujamasis taip pat turi turėti savo veiksmų laisvę ir priimti sprendimus. Politiniai klausimai nėra kompetencijos ar žinių klausimai, kai vienas ekspertas gali duoti teisingą atsakymą, tai klausimai apie tai, kas turi būti atlikta³¹. Lena Ulbricht teigia, kad gebėjimas

²⁶ Tal Z. Zarsky, „Transparent Prediction“, *University of Illinois Law Review* 4 (2013): 1503–1569.

²⁷ Dan Slater, *Love in a Time of Algorithms: What Technology does to meeting and mating* (NY: Current, 2013).

²⁸ M. Hinton, *Introducing Information Management* (Routledge: 2005), 51–54.

²⁹ A. Caliandro ir A. Gandini, *Qualitative Research in Digital Environments* (New York: Routledge, 2017), 1–8.

³⁰ Tarleton Gillespie, „The Relevance of Algorithms“, kn. *Media Technologies: Essays on Communication, Materiality, and Society*, sud. Tarleton Gillespie, Pablo J. Boczkowski, Kirsten A. Foot (Cambridge: MIT Press, 2014), 167–171.

³¹ Hanna F. Pitkin, *The Concept of Representation* (Berkeley: University of California Press, 1967), 212.

reaguoti (išrinktos vyriausybės ar atstovų gebėjimai reaguoti į juos išrinkusių piliečių poreikius ir priimti tokius sprendimus, kurie atitinka žmonių valią) yra vienas iš pagrindinių demokratijos kokybės matavimo parametrų³². Taigi šiuo požiūriu politinę reprezentaciją apibūdina du bruožai: gebėjimas reaguoti ir politinė lyderystė (veikti ir priimti sprendimus bendram gėriui pasiekti)³³. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į tai, kad nors diskusijos dėl politinės reprezentacijos sampratų begalinės, tačiau iš esmės galima teigti, jog, remiantis tradiciniu požiūriu, dominuoja šie pagrindiniai aspektai: piliečiai tariasi ir diskutuoja, o vėliau renkasi savo atstovus³⁴. Kita vertus, politinę reprezentaciją Pitkin siūlo suprasti kaip veiksmus reprezentuojamojo labui, reaguojant į jo interesus³⁵. Tačiau norint išsamiai išanalizuoti sąvoką, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad jos apibrėžtyse slypi du priešaringi klausimai: ar išrinktas atstovas veikia taip, kaip, jo manymu, yra geriausia piliečiams, ar verčiau priima sprendimus taip, kaip jo vietoj juos priimtų atstovo rinkėjai?³⁶ Šis klausimas lieka neišspręstas, tačiau, kaip teigia Pitkin, nors vieningas politinės reprezentacijos apibrėžimas yra sunkiai pasiekiamas, meninės reprezentacijos sampratos gali suteikti aiškumo³⁷. Apibendrinama pačią reprezentacijos sąvoką Pitkin teigia, kad tai yra „kažko, kas tiesiogiai neegzistuoja, pateikimas“³⁸. Šis apibrėžimas dėl savo paradoksiškumo gali būti vartojamas ir meno, ir politikos reprezentacijai apibūdinti, nes kai kas nors tampa esamas, pradinio nebėra, todėl nebebūna ir pradinių intencijų reprezentacijos.

Aktualizuotinos ir F. Ankersmito mintys apie tokį politinį atstovavimą, kurio siekis yra ne idealiai atkartoti politinę tikrovę, bet

³² Lena Ulbricht, „Scraping the Demos. Digitalization, Web Scraping and the Democratic Project“, *Democratization* 27, nr. 3 (2020): 426–442, <https://doi.org/10.1080/13510347.2020.1714595>.

³³ *Ibid.*

³⁴ Yves Sintomer, „The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion“, *Raisons Politiques* (2013): 13–34.

³⁵ Hanna F. Pitkin, „Representation and Democracy: An Uneasy Alliance“, *Scandinavian Political Studies*, nr. 3 (2004): 209, DOI:10.1111/J.1467-9477.2004.00109.X.

³⁶ *Ibid.*, 148.

³⁷ *Ibid.*, 5–8.

³⁸ *Ibid.*, 144.

veikiau ją interpretuoti. Filosofas taip pat teigia, kad piliečiai save suvokia per juos reprezentuojančius atstovus³⁹. O šių reprezentantų nuolatinis kontroliavimas, jeigu jais tikima, anot Pierre'o Rosanvalono, yra fundamentali demokratijos savybė⁴⁰. Taigi aptartieji požiūriai pagrindžia prielaidas tradicinės politinės reprezentacijos sąvoką apibrėžti kaip piliečių išrinkto atstovo veiksmus, skirtus jų nuomoneis išreikšti politikoje.

Reprezentacijos sąvoka gali būti taikoma ne tik politikoje, bet suvokiama ir kaip meno teorijos sąvoka (angl. *mimesis*). Pradėdamas nuo istorijos, kaip praeities reprezentantės, ir pereidamas prie politinės filosofijos, Ankersmitas samprotauja apie politinį atstovavimą, kai vienas asmuo ar partija atstovauja daugumai. Anot filosofo, tai niekada nėra visiškai įmanoma. Būtent todėl grįžtama į estetikos sferą, kurioje reprezentacija yra ar gali būti suvokiama kaip atvaizdavimas⁴¹. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į tai, jog *mimesis*, kaip pagrindinis teorinis reprezentacinio meno principas, reiškia imitaciją, kuri priklauso nuo autoriaus, pasirenkančio, kurią tikrovės dalį sieks atvaizduoti. Todėl tai niekada nebus tobula tikrovės atvaizdas ir visada išliks tam tikra prasme šališkas. Toks principas lengvai pritaikomas ir politikoje, nes išrinktas politikas ar partija niekada netaps tobula piliečių prezentacija, o greičiau juos reprezentuos tam tikru būdu. Tobulos reprezentacijos nebuvimas, laikantis F. Ankersmito pasiūlytos mąstymo krypties, sudaro sąlygas egzistuoti pačiam reprezentacijos procesui.

Remiantis šiomis prielaidomis, reprezentacijos sąvoka gali reikšti du veiksmus – kažko pakeitimą kažkuo kitu ir (arba) panašumo siekį. Kadangi absoliučiai adekvatus pakeitimas nėra įmanomas, nesvarbu – tai meno ar politikos reprezentacija, Ankersmitas ją įvardija kaip

³⁹ F. R. Ankersmit, *Aesthetic Politics, Political Philosophy Beyond Fact and Value* (California: Stanford University Press, 1996), 47.

⁴⁰ Akvilė Kazlauskaitė, „Estetinis požiūris į politinį atstovavimą“, TSPMI tinklaraštis, Žiūrėta 2021 m. kovo 3 d., <https://medium.com/tspmitinklarastis/estetinis-po%C5%BEi%C5%ABris-%C4%AF-politin%C4%AF-atstovavim%C4%85-i-dalis-f36d8512ba0e>.

⁴¹ Ankersmit, *Aesthetic Politics*, 22–42.

panašumo siekį (nepaisant to, jog reprezentacijos sąvoka nurodo ir kažkokį *pakeitimą*). Yvesas Sintomeris, nagrinėdamas reprezentacijos sąvokas, irgi akcentuoja, kad visiškas *pasikeitimas* nėra įmanomas, tačiau pažymi, kad keletą šimtmečių būtent įkūnijimas atrodė pagrindinis reprezentacijos uždavinys politikos srityje, o atstovavimas rinkėjams – antraeilis⁴².

Taigi, apibendrinant politinės reprezentacijos sąvokos aptarimą ir su tuo susijusių iššūkių kontekstą, galima teigti, kad politiniame gyvenime tradicinė reprezentacija realizuojama rinkimų būdu – kaip rinkėjų išsirinktų atstovų atstovavimas. Filosofinė žvalga į šią sampratą pagilina politinės reprezentacijos procesų suvokimą ir atskleidžia, jog tobula reprezentacija įmanoma tik paties asmens, o ne jo atstovo. Susiformuojantis *atotrūkis* sudaro sąlygas įvykti politinei reprezentacijai, nes niekada negalima tikėtis, kad kažkas reprezentuos tikrovę tiksliai tokią, kokia ši yra. Tobulo sutapimo siekis panaikintų tradicinius politinės reprezentacijos procesus atstovaujamosiose demokratijose ir sąlygotų kitokias – nedemokratinės – valdymo formas⁴³.

1.3. Politinės reprezentacijos ir didžiųjų duomenų sąveika

Piliečių politinės reprezentacijos ir didžiųjų duomenų sąveikos problema kyla dėl to, kad objektyvumo mitais apgaubti didieji duomenys pradeda užimti piliečių pozicijas tose vietose, iš kurių anksčiau buvo galima dalyvauti ir spręsti patiems. Anot profesoriaus Dano McQuillano, duomenų mokslas (angl. *Data Science*) tariamai liudija paslėptą (matematinę) pasaulio tvarką, kuri pranoksta mūsų tiesioginę patirtį ir yra labiau įtikinanti nei faktiniai rezultatai⁴⁴. Didžiųjų duomenų objektyvumu šiuo atveju laikomas įsitikinimas, kad tokių duomenų analizės rezultatai yra teisingi ir gaunami suskaidant pasaulį į paprastas kategorijas ar kitas reprezentacines formas (skaičius,

⁴² Sintomer, „The Meanings of Political Representation“, 13–34.

⁴³ Ankersmit, *Aesthetic Politics*, 30–40.

⁴⁴ Dan McQuillan, „Data Science as Machinic Neoplatonism“, *Philos. Technol.* 31 (2018): 253–272, DOI:10.1007/s13347-017-0273-3.

simboliu), kurios tampa informacijos, o vėliau žinių šaltiniu⁴⁵. Tačiau kritinių duomenų studijų atstovai savo darbuose neigia didžiųjų duomenų objektyvumo savybes ir galimybes ką nors iš tikrųjų visiškai atspindėti. Pavyzdžiui, Lisa Gitelman teigia, jog visi duomenys gali būti surinkti, susieti ir išanalizuoti, tačiau tai nereiškia, kad žmogus (vartotojas) tampa visiškai suprantamas ar pažinus⁴⁶.

Tarp daugybės įvairių didžiųjų duomenų veiklos ir (ar) poveikio tikslų – ne tik siekis tobulai reprezentuoti žmogų, bet ir nuspėti, paveikti bei iš esmės nuotoliniu būdu keisti ar nukreipti jo elgesį tam tikra linkme – vienas iš esminių⁴⁷. Kalbėdama apie algoritminę valdymą (apibrėžiamą kaip socialinio pasaulio valdymo idėja, grindžiama algoritminių didžiųjų duomenų apdorojimo rinkiniais, o ne politika, teise ar socialinėmis normomis⁴⁸), A. Rouvroy pažymi, kad toks valdymas sudaro sąlygas išvengti subjektyvumo, skatindamas automatizaciją, kuri pakeičia žmogiškąjį vertinimą algoritminėmis sistemomis. Tai reikalauja ir nuolatinio individų duomenų rinkimo, apie kurį šie nieko nežino. Žmonės rūšiuojami į kategorijas, priskyrimas kurioms gali daryti įtaką jų realiam gyvenimui be jų žinios ar (ir) sutikimo: pavyzdžiui, rinkodaros srityje subtilus dėmesio nukreipimas į tam tikrą daiktą gali būti paveikesnis negu bet kokie grasinimai. Tačiau, anot mokslininkės, tokiu būdu daugiausia dėmesio skiriama refleksinėms reakcijoms, o ne piliečio supratimui ugdyti⁴⁹.

Žvelgiant į didžiuosius duomenis ne tik kaip į procesą, kurio metu vyksta smulkesnių duomenų rinkimas, jų analizė bei vartotojų kategorijų kūrimas ir priskyrimas joms, bet ir kaip į viso pasaulio

⁴⁵ Rocco Bellanova ir Gloria Gonzalez Fuster, „No (Big) Data, no Fiction? Thinking Surveillance with/against Netflix“, kn. *The Politics of Big Data, Big Brother?*, sud. Ann Rudinow Sætnan, Ingrid Schneider, Nicola Green (NY: Routledge, 2018), 227–247.

⁴⁶ Lisa Gitelman, „*Raw Data*“ is an Oxymoron (London: The MIT press, 2013), 129.

⁴⁷ Shoshana Zuboff, „Surveillance Capitalism and Democracy“ (pranešimas konferencijoje *Digital Society*, Berlin, 2019 m. lapkričio 11 d.).

⁴⁸ Antoinette Rouvroy, „Algorithmic Governmentality and the Death of Politics“, *Green European Journal* (2020): 1–2.

⁴⁹ *Ibid.*

duomeninimą (socialinių veikslių įrašymas ir pakeitimas kiekybiniais duomenimis)⁵⁰, atkreiptinas dėmesys į žmogaus savimonės, savo veikslių bei aplinkos vertinimų galbūt nepastebimą kaitą. Nors tikimasi, kad *duomeninimo* procesai, laikomi tarsi nauja demokratijos forma, galėtų padėti geriau reprezentuoti piliečius, tačiau, Ingridos Schneider manymu, gaunami tam tikri duomenų vertinimai ne reprezentuoja tikėtiną hierarchinę tvarką, o greičiausiai ją sukuria iš naujo⁵¹. Van Dijckas teigia, jog *duomeninimas* nėra skaidrus procesas jau vien dėl to, kad vartotojas nežino, kokie duomenys ar kokiais tikslais yra renkami⁵². Tobias Matzneris, neigdamas duomenų kaip objektyvios tikrovės reprezentacijos būdą, teigia, kad duomenys ne tik atsiranda specifiniame kontekste (pvz., socialiniuose tinkluose), bet ir gali būti naudojami tam tikrai vartotojų grupės kategorijai sukurti⁵³.

Reprezentacijos sampratos didžiųjų duomenų kontekstuose teoriniai svarstymai apima ir politinės reprezentacijos sferą. Jais remiantis galima teigti, kad didžiųjų duomenų (ne)atliekamas piliečių politinės reprezentacijos vaidmuo gali tikrovę ar realiąją žmogaus valią ir (ar) norus reprezentuoti kitaip nei meno kūrinys reprezentuoja realybę. Ankersmitas netiki tobula tikrovės reprezentacija (realybės ir reprezentacijos neatitikimą mato kaip siekiamybę), o Baudrillard'as jam antrina teigdamas, jog visa žmonija panirusi į simuliacijų bei simuliacijų pasaulį (duomenys, pretenduojantys į tobulą reprezentaciją, – simuliacrai), retai kada turintį sąlyčių su realia tikrove. Tačiau Baudrillard'as, kitaip negu Ankersmitas, aptardamas simuliacijas, nurodo, jog, reprezentuojant vieną dalyką, už jo stovi kitas, t. y. gyvenama nuolatiname simbolių pasaulyje be galimybių pažinti tikrovę. Nors

⁵⁰ Jose Van Dijck, „Datafication, Dataism and Dataveillance: Big Data between Scientific Paradigm and Ideology“, *Surveillance & Society* (2014): 197–208.

⁵¹ Ingrid Schneider, „Bringing the State back in“, kn. *The Politics of Big Data, Big Brother?*, sud. Ann Rudinow Sætnan, Ingrid Schneider, Nicola Green (NY: Routledge, 2018), 130–167.

⁵² Dijck, „Datafication“, 97–208.

⁵³ Matzner, „Surveillance as a Critical Paradigm for Big Data?“, 68–84.

menas yra tik pirmo lygmens simuliakras, jis laikytinas priešingu reprezentacijai reiškiniu⁵⁴.

Simuliakras – tai iš esmės nieko, jokios tikrovės nereprezentuojantis atvaizdas, kurio formavimasis gali būti skaidomas į keturias stadijas. Šiam procesui apibūdinti padeda ir filosofo vartojama žemėlapių metafora. Tarkim, steigiamą imperiją ir sukuriamas itin tikslus jos žemėlapis. Augant imperijai – žemėlapis tikslinamas ir plečiamas. Žemėlapis suprantamas kaip tikrovės, t. y. imperijos, kuri iš tikrųjų egzistuoja, perteikimas. Taigi žemėlapių atsiradimą ir tobulinimą sąlygoja imperija, o ne atvirkščiai. Tačiau imperijai žlugus, žemėlapis išlieka. Baudrillard’as, sukeitęs šiuos lyginamuosius komponentus vietomis, teigia, jog ne žemėlapis liudija tikrovę, o tikrovė liudija žemėlapi. Ir būtent tada, kai nebelieka skirtumo tarp „tikra“ ir „netikra“, kai nebelieka skirtumo tarp žemėlapių ir teritorijos, įsigali simuliakrai – tam tikri realybės mirazai, kai „nebėra būties ir regimybių, tikrovės ir jos sąvokos veidrodžio“⁵⁵. Anot Baudrillard’o, imperijos teritorija nėra „pirmiau“ žemėlapių, o greičiau *simuliakrai eina pirma*. Tada žmonėms tampa itin sunku atskirti ir suprasti „tikrąją“ tikrovę, nes nebelieka jokių patikimų atskaitos taškų. Pritaikius Baudrillard’o simuliakrų koncepciją didžiųjų duomenų sąsajų su šiuolaikinės politinės reprezentacijos raiška tyrimo lauke, pagal jo knygos skyriaus pavadinimo „Simuliakrai eina pirma“ analogiją galima būtų suformuluoti didžiųjų duomenų pasaulio devizą „Duomenys eina pirma“, laikytiną galingu išbandymu šiuolaikinių piliečių politinės reprezentacijos veikoms. Simuliakrai (didieji duomenys) legitimuojami valstybiniu lygiu, o gyvenimas tokio tipo simuliacijoje laikomas normaliu ir politiškai reikalingu. Ankersmito *atotrūkis* didžiųjų duomenų pasaulyje nebėra siekiamybė – ją pakeičia *duomeninimo* procesai, siekiantys tariamai tobulo sutapimo su vartotoju.

⁵⁴ Jean Baudrillard, *Simuliakrai ir simuliacija; Simuliakrai eina pirma* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994), 9.

⁵⁵ Baudrillard, 9.

2. Politinės reprezentacijos modeliai didžiųjų duomenų viešosiose erdvėse

2.1. Viešosios erdvės sampratos kaita

Piliečių nuomonės įvairiais klausimais išreiškiamos skirtingomis formomis, tarp kurių yra ir diskusijos su kitais žmonėmis. Demokratiškos ir racionalios diskusijos metu asmenys ne tik pristato savo idėją, bet ir išgirsta kitokių nuomonių, dėl to pergalvoja savo nuomonę, susipažįsta su kitaip mąstančiais. Šiame kontekste keltina viešosios erdvės, kurioje vyksta piliečių nuomonių politinės reprezentacijos, transformacijos problema.

Vieną populiariausių viešosios erdvės apibrėžimų suformulavęs filosofas Jürgenas Habermasas pabrėžia, kad viešoji erdvė yra fundamentalus demokratijos pamatas⁵⁶. Viešoji erdvė – tai vieta, kurioje pilietis reprezentuoja savo balsą (išsako nuomonę), girdi kitų balsus (turi galimybę sutikti priešingą nuomonę) ir gali dalyvauti šios erdvės diskusijoje. Habermasas priduria, jog, atsiradus masinėms medijoms, viešoji erdvė buvo skiriama nebe individualiems privačių žmonių susitikimams, bet organizuotai publikai⁵⁷, o joje veikia papildomas tarpininkas – žurnalistai.

Šiuolaikiniai socialinių medijų tinklai neretai traktuojami kaip nauja skaitmeninė viešoji erdvė, kuri yra fundamentali komunikacijos, politinės išraiškos ir kolektyvinių sprendimų priėmimo vieta^{58, 59}. Socialinių tinklų, kaip naujos viešosios erdvės, funkcijas bei galimas neigiamas jų funkcionavimo pasekmes konstatuoja daug

⁵⁶ Pieter Boeder, „Habermas’ Heritage: The Future of the Public Sphere in the Network Society“, *First Monday*, nr. 9 (2005), <https://doi.org/10.5210/fm.v10i9.1280>.

⁵⁷ Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society* (MIT Press, 1991), 232.

⁵⁸ Josh Simons ir Dipayan Ghosh, „Utilities for Democracy: Why and How the Algorithmic Infrastructure of Facebook and Google must be regulated“, *Foreign Policy at Brookings*, Žiūrėta 2020 m. kovo 3 d., https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/08/Simons-Ghosh_Uilities-for-Democracy_PDF.pdf.

⁵⁹ J. Van Dijck, T. Poell, „Social Media and the Transformation of Public Space“, *Social Media + Society* 1, nr. 2 (2015), DOI:10.1177/2056305115622482.

mokslininkų⁶⁰. Tiesa, kai kurie savo darbuose siūlo tokius tinklus kaip „Facebook“ ar „Google“ laikyti viešomis gėrybėmis, o jų reguliavimą iš verslo korporacijų perimti valdžios institucijoms⁶¹. Naudojantis Habermaso koncepcija, galima teigti, kad tarpininkais naujoje XXI amžiaus viešojoje erdvėje tampa platformos, kurių tikslai dėl didžiųjų duomenų įtakos zonų specifiškumo skiriasi nuo žurnalistinių.

2.2. Viešosios erdvės prieigos – didieji duomenys ar darbotvarkės nustatymo (angl. agenda-setting) efektai?

Perėjimą nuo masinės medijos (Habermasas) funkcijų didžiųjų duomenų poveikio ir (ar) įtakos zonų link iškalbingai iliustruoja šių modelių raiškos pavyzdžių palyginimas. Pavyzdžiui, anksčiau rinkodaros specialistams tekdavo mokėti pinigus, kad jų reklamas pamatytų turtinga, rafinuota auditorija, dėl to žurnalistai ruošdavo kokybiškas naujienas, turinčias pritraukti būtent tokią auditoriją. Didieji duomenys tokioje pačioje situacijoje sudarytų sąlygas surasti konkretų vartotoją, gaunantį milžiniškas pajamas, ir dėti reklamas būtent jam⁶². Taigi kryptingos tipizacijos tendencijas keičia konkrečios individualizacijos galimybės.

Kita masinės medijos kritikų keliami problema pagrindžiama teiginiais, kad masinių medijų koncepcija pasenusi, todėl įžengus į naują erą privaloma į tai atsižvelgti. Lance'o Bennetto ir Shanto Iyengaro teigimu, vartotojai renkasi patys ir ankstesnės masinės medijos koncepcijos nebėra tinkamos⁶³. Taip pat Stevenas H. Chaffee ir Miriam J. Metzger tvirtina, jog masinę komunikaciją puikiai apibūdina T. S. Elioto frazė apie televiziją: „Juoktis iš to paties dalyko tuo pačiu metu.“⁶⁴ Akivaizdu, kad šiuolaikinėse medijose tai nebėra

⁶⁰ Kennedy, Moss, *Known or knowing Publics*, 1–11.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² *Ibid.*

⁶³ Lance Bennett ir Shanto Iyengar, „A New Era of Minimal Effects? The Changing Foundations of Political Communication“, *Journal of Communication* (2008): 707–731, DOI:10.1111/j.1460-2466.2008.00410.x.

⁶⁴ Steven H. Chaffee ir Miriam J. Metzger, „The End of Mass Communication?“, *Mass Communication & Society* (2001): 365–379, https://doi.org/10.1207/S15327825MCS0404_3.

realu ir, autorių nuomone, net ir darbotvarkės nustatymo efektas keisis ir jau nebus vieno hegemono (žiniasklaidos), kuris nustatys problemų svarbą, o greičiausiai platformos (medijos), pasitelkusios „skaitmeninius antrininkus“, rinks naujienas vartotojams⁶⁵. Šias tendencijas jau būtų galima pavadinti kardinaliais pasikeitimais.

Kai kurie tyrimai vis dar patvirtina, kad masinė komunikacija tarsi yra įmanoma, o darbotvarkės nustatymo efektas yra matomas⁶⁶, tačiau didžiųjų duomenų kontekste masinė komunikacija nebėra toks veiksmingas būdas vartotojams įtikinti⁶⁷. Taip pat reikėtų nepamiršti, jog dienotvarkės nustatymo teorija tvirtai remiasi prielaida, kad žmonės naujienas gauna iš riboto skaičiaus naujienų šaltinių⁶⁸. Vis dėlto, didėjant naujienų šaltinių skaičiui, vartotojų dėmesys specifiniam šaltiniui mažėja, todėl vienos masinės medijos idėja tampa problemiška. Chaffee ir Metzger teigimu, daugėjant šaltinių, kuriuos pasirenka vartotojas, atsakymas į apklausos klausimą „kuri problema yra svarbiausia?“ gali sulaukti daugiau skirtingų atsakymų⁶⁹.

Taigi didžiųjų duomenų įtakos zonoje ryškėja informacijos personalizuotos pateikties tendencijos, kurias lemia platformų, kaip pagrindinių mediatorių, vaidmuo. Spėtina, kad personalizuotas turinys, veikiantis labai siaurai tikslingą auditoriją, gali lemti tai, jog žurnalistika nebeatliks vartų sergėtojos vaidmens ruošdama informaciją, kurią teoriškai vartotojas vėliau galėtų pasirinkti, bet praktiškai ne vartotojas rinksis šaltinius, o tai atliks tobuli elgesio, psichologijos bei asmens bruožų visumą generuojantys algoritmai (įgalinti didžiųjų duomenų). Jie pateiks rezultatus ir naujienų šaltinius, tobulai parinktus pagal vartotojo „skaitmeninį antrininką“. Taigi vartotojas gali

⁶⁵ Bennett, „New Era“, 707–731.

⁶⁶ Viktoria Spaiser, Thomas Chadeaux, Karsten Donnay, Fabian Russmann ir Dirk Helbing, „Communication Power struggles on Social Media: A Case Study of the 2011–12 Russian Protests“, *Journal of Information Technology & Politics* (2017): 132–153, <https://doi.org/10.1080/19331681.2017.1308288>.

⁶⁷ Jessica Feezell, „Agenda Setting through Social Media: The Importance of Incidental News Exposure and Social Filtering in the Digital Era“, *Political Research Quarterly* (2017): 71, <https://doi.org/10.1177/10659129177448>.

⁶⁸ Chaffee, *The End*, 365–379.

⁶⁹ Ibid.

būti uždaromas ankštame burbule, kuris ne tik neleidžia vartotojui susipažinti su įvairiu turiniu, bet ir susidaryti visavertės politinės nuomonės. Pavyzdžiui, A. Bessi tyrimo rezultatai patvirtina, jog panašių asmenybės bruožų vartotojų grupės dominuoja priešingų polių (šamokslo ar (ir) mokslo) puslapiuose. Taip pat, anot Bessi, ilgalaikis buvimas aido kameroje formuoja psichologinius profilius, o vartotojų asmenybės bruožus galima lengvai nustatyti pagal šių vartotojų paliekamus skaitmeninius pėdsakus⁷⁰. Šis reiškinys būtų mažiau problemiškas, jeigu „skaitmeninis antrininkas“ būtų priskiriamas ir kuriamas demokratiniais sumetimais ir pan. Tačiau *duomeninimo* procesai yra veikiami ekonominių interesų ir, anot Franko Pasquale'o, kalbant politinės ekonomijos terminais, skaitmeninės platformos linksta į oligopolizaciją⁷¹. Galiausiai, Bentele ir Nothhafto teigimu, virtuali viešoji erdvė gali egzistuoti tik tvirtai ją supančioje visuomenėje. Tačiau viešoji erdvė nebėra nei asmenų susibūrimo, nei žiniasklaidos valdoma erdvė (Habermasas), o dažniau lankytinų vietų tinklas⁷², kuriame patraukliausias vietas nurodo didžiųjų duomenų priskirtos kategorijos arba „pasirenka“ vartotojo „skaitmeninis antrininkas“.

Taigi viešųjų erdvių lokalizacijos transformacijos skatina apmąstyti kitokias galimas skaitmeninės viešosios erdvės tyrimų prieigas. Tampa akivaizdu, kad viešosios erdvės charakteristikos kinta, pradedant nuo Habermaso atliktos masinių medijų kritikos ir prieinant prie socialinių medijų arba platformų, kurios veikia visiškai kitais principais, laikų. Ankstesnių „vartų sergėtojų“ demokratinius siekius keičia įmonių, verslų komerciniai siekiai. Juos padeda įgyvendinti ekonominių interesų sąlygotas atsakomybės už platformą, kaip viešą

⁷⁰ Alessandro Bessi, „Personality Traits and Echo Chambers on Facebook“, *Computers in Human Behavior* (2016): 319–324, <https://doi.org/10.48550/arXiv.1606.04721>.

⁷¹ Frank Pasquale, „The Automated Public Sphere“, kn. *The Politics of Big Data, Big Brother?*, sud. Ann Rudinow Sætnan, Ingrid Schneider, Nicola Green (NY: Routledge, 2018), 110–123.

⁷² Derina Holtzhausen, „Datafication: Threat or Opportunity for Communication in the Public Sphere?“, *Journal of Communication Management* (2016): 21–36, DOI:10.1108/JCOM-12-2014-0082.

gėrybę, vengimas ir prisidengimas kitokiais siekiais. Tokias apsimesines tendencijas iliustruoja Marko Zuckerbergo deklaracija: „Mano aukščiausias prioritetas visada buvo socialinė misija jungti žmones, kurti bendruomenę ir suartinti pasaulį.“⁷³ Vis dėlto platformos naudoja didžiųjų duomenų analizės pajėgumus keisti, kreipti, formuoti viešąją nuomonę. Tai įtaigiai atskleidžia tyrimas, kuriame analizuojama 61 milijonas politinių įrašų, kryptingai paskleistų „Facebooko“ platformoje per 2010 m. Jungtinių Valstijų Kongreso rinkimus. Autoriai teigia, jog kryptingi politiniai įrašai paveikė ne tik vartotojus, bet ir jų draugus. Apskritai rezultatai įrodo, kad pranešimai socialinėje viešojoje erdvėje gali daryti įtaką žmogaus elgesiui realiame pasaulyje, o tikslingi pranešimai paveikė milijonų žmonių politinę saviraišką⁷⁴. Taigi dar vienas šiuolaikinio suskaitmeninto pasaulio iššūkis – darbotvarkės nustatymo efektų pokyčiai – atskleidžia būtinumą viešąją erdvę tirti svarstant naujų „skaitmeninio antrininko“ sukurtų efektų poveikį vartotojui ir dėl didžiųjų duomenų įtakos stiprėjanti komercinių veiksmų poveikį viešosios erdvės formavimuisi.

2.3. Informaciniai šuliniai, filtrų burbulai ir viešosios erdvės pasiekiamumo galimybės

Cassas R. Sunsteinas knygoje „republic.com“ pažymi, jog „daugeliui žmonių internetas gerokai sumažina nenumatytą, atsitiktinį bendravimą su kitais žmonėmis“⁷⁵. Autorius teigia, jog „demokratijoje, vertoje savo vardo, žmonės dažnai susiduria su pažiūromis ir temomis, kurių jie specialiai nesirenka“. Prieigą prie postmoderniosios skaitmeninės viešosios erdvės gali turėti daugybė žmonių, tačiau išskyla kitų kliūčių. Internete vartotojai gali izoliuotis ar izoliuojasi nuo dis-

⁷³ „Full Text: Mark Zuckerberg’s Wednesday Testimony to Congress on Cambridge Analytica“, žiūrėta 2020 m. sausio 10 d., <https://www.politico.com/story/2018/04/09/transcript-mark-zuckerberg-testimony-to-congress-on-cambridge-analytica-509978>.

⁷⁴ R. Bond, C. Fariss, J. Jones et al., „A 61-million-person Experiment in Social Influence and Political Mobilization“, *Nature* 489 (2012): 295–298, DOI:10.1038/nature11421.

⁷⁵ Cass R. Sunstein, *republic.com* (Vilnius: Margi Raštai, 2008), 31.

kusijų patys arba gali būti ar yra izoliuojami dėl savarankiškų, nuo vartotojo nepriklausomų „skaitmeninių antrininkų“ įtakos.

Aptariant interneto vartotojų saviizoliacijos ir išorinio izoliavimo galimybes, svarbu atskirti *aido kameras* (angl. *echo chambers*), kai vartotojas pats pasirenka naujienų svetaines, nuo *filto burbulų* (angl. *filter bubbles*), kai socialinių medijų algoritmai parenka naujienų šaltinius, pasiūlo draugus ar tam tikras reklamas vietoj paties vartotojo, kuris yra izoliuojamas nuo jo „nedominančios“ informacijos⁷⁶. Didžiųjų duomenų kontekste atsiranda galimybė sukurti itin mažus socialinius burbulus, o *duomeninimo* procesų tobulėjimas sudaro sąlygas intensyvinti stebėjimą, kuris lemia viešosios erdvės ir stabdo demokratijos palaikymui skirtą diskusiją⁷⁷. Šiais argumentais remiantis, konstatuotinas dar vienas trukdis šiuolaikinės politinės reprezentacijos raiškai. Tai didžiųjų duomenų terpėje esančios viešosios erdvės – kaip politinių nuomonių įvairovės raiškos, išklausymo ir ypač diskusijų laukų – siaurėjimo tendencijos, liudijančios itin mažų bei personalizuotų socialinių burbulų nulemiamus vartotojų balsų apribojimus, dėl kurių tampa negalima ne tik politinė nuomonės reprezentacija, bet ir nyksta daugiaaspektės galimybės išgirsti kitus.

Interneto platybėse patekti į informacinį *filto burbulą* yra visai paprasta, užtenka sekti tam tikrus patinkančius žmones, pagal *aidų kameros* teoriją rinkti patinkančius naujienų šaltinius, labai mažai laiko skiriant (arba visai neskiriant) kitokioms nuomonėms išklausyti. Pagrindžiant žmogaus pasirinkimo (*aido kameros*) ir didžiųjų duomenų sąsajas galima teigti, jog dažnai pati socialinių medijų (pvz., „Facebooko“) sistemos architektūra, atpažinusi tam tikroje *aido kameroje* esantį vartotoją, neleidžia šiam iš jos išeiti, t. y. nerodo kitokių, nuo vartotojo požiūrio nesiskiriančios informacijos.

Dėl naujų platformų („Facebook“ ir t. t.) atsiradimo bei populiarumo keičiasi ir žurnalistų vaidmuo, tačiau viešoji erdvė (buržuazi-

⁷⁶ Dr. Richard Fletcher, „Filter Bubbles vs. Echo Chambers“, Digital Deliverance, žiūrėta 2020 m. kovo 20 d., <https://www.digitaldeliverance.com/2020/02/03/filter-bubbles-vs-echo-chambers/>.

⁷⁷ *Ibid.*

nė, moderni ar postmoderni) vis tiek svarbi dėl to, kad joje vyksta piliečių balsų, nuomonių raiška bei diskusijos, kuriose susiformuoja viešoji nuomonė. Nors tobulas tokio proceso vaizdinys regimas lyg utopija, o ir pati didžiųjų duomenų skaitmeninė viešoji erdvė – neišvengiamai egzistuoja⁷⁸, kaip pasižyminti bent vienu buržuazinės ar modernios erdvės požymiu, vis dėlto jos analizės atveria galimybes pažvelgti į naują didžiųjų duomenų žaidėją – skaitmenines platformas.

Daugybė mokslinių tyrimų atskleidžia *socialinių burbulų* rizikas (pvz., poliarizacija internete, nesutinkama priešinga nuomonė ir t. t.)⁷⁹, tačiau didžiųjų duomenų laikais jos tampa dar pavojingesnės. Remiantis „Statista.com“ duomenimis, iš dvidešimties 2020 m. vasario mėnesį tirtų šalių keturiolikoje daugiau negu pusė (50 % ir daugiau) suaugusiųjų (18+) populiacijos naujienas sužinodavo iš socialinių medijų⁸⁰. Vadinasi, skaitmeninės platformos formuoja ir veikia mūsų politinę nuomonę, o šiose erdvėse veikiantys *socialiniai burbulai* bei *aido kameros* gali būti itin efektyviai kuriami juos specifiskai taikliai panaudojant arba politiniais, arba kitokiais tikslais taikantis į vartotoją⁸¹. Akademikų darbuose vyrauja sutarimas⁸², jog pagrindinis didžiųjų duomenų poveikis viešajai erdvei yra galimybė nukreipti tam tikrus pranešimus pagal vartotojo įsitikinimus ir psichologinį profilį⁸³. Būtent tai užtikrina, kad matoma daugiau turinio, su kuriuo sutinkama, negu to turinio, su kuriuo nesutinkama. Tokie

⁷⁸ Mike Schäfer, „Digital Public Sphere“, kn. *The International Encyclopedia of Political Communication*, sud. G. Mazzoleni, K. G. Barnhurst, K. Ikeda, R. C. M. Maia, H. Wessler (London: Wiley Blackwell, 2015), 322–328.

⁷⁹ Cornelia Sindermann, Jon D. Elhai Morten Moshagen ir Christian Montag, „Age, Gender, Personality, Ideological Attitudes and Individual Differences in a Person’s News Spectrum: How Many and who Might be Prone to “filterbubbles” and “echo chambers” Online?“, Heliyon, 2020.

⁸⁰ Statista.com, „Social Media as a News Source Worldwide 2020“, žiūrėta 2020 m. kovo 19 d., <https://www.statista.com/statistics/718019/social-media-news-source/>.

⁸¹ Schneider, „Bringing the State back in“, 130–167.

⁸² Cathy O’Neil, *Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy* (New York: Crown, 2016): 154–157.

⁸³ Luke Stark, „Algorithmic Psychometrics and the Scalable Subject“, *Social Studies of Science* 48, nr. 2 (2018): 206–208, <https://doi.org/10.1177/0306312718772094>.

argumentai pagrįstų teiginį, jog naudojantis šiais duomenimis sukuriamas „skaitmeninis antrininkas“, kuris vykdo turinio personalizaciją. Todėl viešoji erdvė yra naikinama, suskaidoma, joje ne tik sunku reikšti savo politinę nuomonę ar balsą, bet ir trukdoma dalyvauti visavertėje diskusijoje. Šis didžiųjų duomenų siekis tobulai „sutapti“ su vartotoju pasitelkus personalizacijos procesą prieštarauja viešosios erdvės idėjai, propaguojančiai nuomonių skirtumų raišką.

Naudojantis Schumpeterio minimalistinės demokratijos apibrėžimu apie „parduodamas“ geriausias idėjas⁸⁴, galima teigti, jog didžiųjų duomenų erdvėje randasi dar vienas trūkumas – toks idėjų turgus, kuris galėtų būti vadinamas viešąja erdve, praranda savo esminį tikslą – informuoti ir sudaryti sąlygas susiformuoti piliečių politinėms nuomonėms. Viešojoje erdvėje vartotojai tampa „apskaičiuota publika“, kurios reprezentacija priklauso nuo tikslingai didžiuosius duomenis apskaičiavusio algoritmo nuosprendžio.

2.4. Politinės reprezentacijos ribojimai didžiųjų duomenų viešojoje erdvėje

Analizuojant šiuolaikinės viešosios erdvės ir didžiųjų duomenų sąsajas – kaip iššūkius piliečių politinės reprezentacijos raiškoms – galima konstatuoti, jog didžiųjų duomenų poveikis kartoja, tęsia ir intensyvina jau anksčiau žiniasklaidos įtvirtintas tendencijas siekti produkcijos komercializavimo bei segmentavimo pratęsimų⁸⁵. Efektyvūs socialiniai burbulai riboja asmenų prieigas prie viešosios erdvės arba apskritai jas ištrina. Sutinkant su prielaida, jog darbotvarkės nustatymo efektas nebėra toks efektyvus, nes nebėra reikalo, o tiksliau, masinės medijos nebesukrauna tokio pelno kaip personalizuotas turinys, galima teigti, kad net jei ir būtų įmanomas dalyvavimas fiziniame viešosios erdvės diskusijoje, informacijos prieinamumas būtų itin ribotas, o ir pati diskusija vargiai ar galėtų būti paremta racio-

⁸⁴ Joseph A. Schumpeter, *Kapitalizmas, socializmas ir demokratija* (Vilnius: Mintis, 1998), 297–301.

⁸⁵ *Ibid.*

naliais argumentais. Interneto erdvėje kuriama fragmentacija, dėl didžiųjų duomenų dar didesnė, lemia itin stiprų supratimo bendraujant trūkumą, todėl įvairios grupės yra linkusios poliarizuotis, kyla ekstremizmas ir net neapykanta ar įtūžis⁸⁶.

Kita vertus, svarbu paminėti ir personalizuoto turinio garbintojus, kurių laisvės suvokimas remiasi asmeninių norų tenkinimu, kai nėra jokių asmeninio pasirinkimo apribojimų. Tačiau, anot Casso R. Sunsteino, „laisvę sudaro ne paprasčiausias pasirinkimų tenkinimas, bet taip pat galimybės įgyti pasirinkimus ir įsitikinimus, suformuotus tinkamų sąlygų – galimybės rinktis atsiradus pakankamam informacijos kiekiui ir plačioms bei įvairioms pasirinkimų riboms“⁸⁷. Akiivaizdu, kad politinės nuomonės reprezentacijai reikalingas pakankamas, skaidriu bei demokratišku būdu pateiktas informacijos srautas (tiek naujienų portalų, tiek kitų žmonių). Didžiųjų duomenų laikais veikiančios platformos ir jų veikimo principas tai keičia – nuomonės išgirstamos tik tokių pačių pažiūrų rate.

Tokia sistema lyg ir nepavojinga, nes personalizuoti produktai, atrodo, skatina patogumo jausmą. Šitaip atsiranda „apskaičiuotos visuomenės“, kuriose didžioji dalis vartotojų nesusimąsto dėl algoritmų daromos įtakos ir tiki paieškos rezultatų objektyvumu bei teisingumu⁸⁸. Tarletonas Gillespie neabejoja, kad socialinėse medijose pateikiamos algoritmų generuotų diskusijų reprezentacijos yra svarbios, nes „jos vaidina svarbų vaidmenį formuojant supratimą, kas yra mūsų visuomenė“. Todėl ragina mus paklausti: „Kaip šios technologijos, dabar ne tik vertinimo, bet ir reprezentavimo technologijos, padeda suformuoti ir kodifikuoti visuomenę, kurią jie tvirtina matuojantys, publiką, kurios kitaip nebūtų, jeigu algoritmas nebūtų pakvietęs egzistuoti?“⁸⁹

Taigi būtų galima teigti, kad, visų pirma, duomenų generuota „skaitmeninių antrinių“ visuomenė nėra tikrosios visuomenės ats-

⁸⁶ Sunstein, *republic.com*, 56.

⁸⁷ *Ibid.*, 57.

⁸⁸ David Beer, „The Social Power of Algorithms“, *Communication & Society* (2017): 2–7, <https://doi.org/10.1080/1369118X.2016.1216147>.

⁸⁹ Kennedy, Moss, „Known or Knowing Publics“, 1–11.

pindys, o greičiau ją formuojantis tam tikrais būdais veiksny. Iš to darytina išvada, kad didžiųjų duomenų efektyvumas ne tik nukreipiamas prieš unikalią žmogaus saviraišką, bet ir formuoja tam tikrus mąstymo ir veiklos standartus „naujojoje viešojoje erdvėje“. Aptartosios viešosios erdvės teorinės sampratos pagrindžia prielaidas teigti, jog tradicinė viešoji erdvė – tai svarbi socialinio gyvenimo sritis, kurioje visi piliečiai turi lygias teises dalyvauti ir racionaliais argumentais pagrįsti savo nuomonę diskusijoje, iš kurios konsensusu gali būti suformuojama viešoji nuomonė – kaip žmonių tarpusavio sąveikos rezultatas. Šią tradicinę koegzistenciją sutrikdo *aido kameros*, *socialiniai burbulai*, darbotvarkės nustatymo efekto kaita ir daro įtaką galimai virtualiai viešosios erdvės diskusijai bei transformuoja patį viešosios erdvės modelį – siaurina, riboja politinės reprezentacijos galimybes.

Demokratijoje viešoji erdvė, informacijos pasiekiamumas, autonomiškumas priimant sprendimus yra fundamentalios vertybės, be kurių sunkiai įsivaizduojamos politinės reprezentacijos funkcijos. Viešosios erdvės personalizavimas pasitelkiant „skaitmeninį antrininką“ sukelia abejonių dėl personalizacijos proceso neutralumo, nes faktai liudija priešingas tendencijas: vartotojai neturi teisių, priegū kurti ar valdyti jiems *a priori* priskirtą „skaitmeninį antrininką“. Politinė nuomonės reprezentacija patiria naujų sunkumų. Idealizuotą Habermaso viešosios erdvės sąrangą pakeitė masinių medijų, žiniasklaidos amžius, kritikuotinas dėl naujo tarpininko tarp viešosios erdvės ir piliečio atsiradimo. Interneto atgimimo viltys atrodė kaip daug žadanti erdvė, kurioje susitiks ir nevaržomai nuomones reikš, diskutuos piliečiai. Tačiau postmodernioje didžiųjų duomenų skaitmeninėje viešojoje erdvėje atsitiko kitaip. Piliečiai pradėjo rinktis įvairiose platformose, kuriose veikė jau visai nebe demokratiniai, bet labiau ekonominiai interesai. Tai iš esmės ne tik pakeitė politinės reprezentacijos funkciją viešojoje erdvėje, bet kartu ir lėmė papildomą duomenų rinkimą, gamybą.

Kaip vienas iš dažniausių kontrargumentų aptartosioms piliečių politinės reprezentacijos raiškos deformacijų tendencijoms oponuoti yra įvardijamas interneto platformų naudojimas socialinio teisingumo ar politinio dalyvavimo tikslams įgyvendinti: socialinės medijos

palengvina LGBT bendruomenių būrimąsi⁹⁰, padeda kurtis aktyvistų judėjimams, siekiantiems panaudoti duomenis juodaodžių gyvenimo pokyčiams⁹¹, pagelbėja ir kitoms iniciatyvoms. Tai gali atverti naujas piliečių politinio dalyvavimo galimybes, tačiau drauge neprieštarauja šiame poskyryje įvardytiems bet kurių bendruomenių tendencingo duomenų rinkimo argumentams, išpėjantiems dėl žalingo medijų poveikio – filtro burbulų ir (ar) informacinių šulinių, algoritmų įtakos politinių diskursų sąžiningumui ir dėl jų pačių, kaip individualių piliečių, politinės reprezentacijos nykimo plėtros.

3. Politinės reprezentacijos (e)misija išmaniajame mieste (angl. smart city)

Kliūtys politinės reprezentacijos raiškai didžiųjų duomenų laikais išanalizuoti ir kaip analizės rezultatai įvardytos šiuolaikinių politinės reprezentacijos funkcijų kaitos tendencijos ankstesniuose darbo skyriuose. Paskutiniame straipsnio skyriuje bus aptariamose politinės reprezentacijos raiškos ypatybės išmaniojo miesto (didžiųjų duomenų įtakos zonoje sukurtos koncepcijos) erdvėse. Skyriaus pavadinime pavartota *e(misijos)* metafora pagrindžiama žodžių „misija“ („sudėtingas uždavinys, pavedimas, paskirtis, pašaukimas“ – siejama su aiškiai apibrėžiama tradicine politinės reprezentacijos samprata) ir „emisija“ („išspinduliavimas, išleidimas; pinigų ar vertybinių popierių vienu kartu išleidimas į apyvartą“ – sietinas su politinės reprezentacijos realizacijų ir (ar) galimybių šiuolaikiniame pasaulyje įvairove) priešpriešomis: tai, kas buvo išskirtinai ypatinga, tampa nebepagaunama, išsisklaido erdvėje ir artėja prie išnykimo⁹². Tai dar vieno iššūkio politinės reprezentacijos raiškai šiuolaikiniame didžiųjų duomenų pasaulyje aptarimas.

⁹⁰ Beth A. Haller, „Social Media Reinvigorates Disability Rights Activism Globally“, kn. Howard Tumber, Silvio Waisbord (sud.), *The Routledge Companion to Media and Human Rights* (London: Routledge, 2017).

⁹¹ Data for Black Live, žiūrėta 2023 m. lapkričio 12 d., <https://d4bl.org/about>.

⁹² Tarptautinių žodžių žodynas, žiūrėta 2021 m. gegužės 17 d., <https://tzz.lt/e/emisija/>.

3.1. Kas tai – išmanusis miestas?

Miestus – kaip žmonijos civilizacijos atributus ir simbolius – įprasta interpretuoti kaip tam tikrų istorinių, kultūrinių, architektūrinių ar kt. artefaktų reprezentantus. Pavyzdžiui, žymus lenkų režisierius Krzysztof Zanusis primena, jog vienas pagrindinių Europos Viduramžių miesto simbolių buvo rotušė. Jos bokštas reikšdavo, kad tai vakarietiškas miestas, kuriame miestiečiai buvo nepriklausomi, nes juos saugojo ir gynė Magdeburgo teisė⁹³. Tokiuose miestuose miestelėnai turėjo autonomiją bei laisvę.

Dabartiniame XXI amžiuje vis dažniau įvardijamas kitoks miesto tipas – tai išmanusis miestas. Jo projektas pagrįstas didžiųjų duomenų analizės galimybėmis. Išmaniojo miesto projektą kuria tos bendrovės, kurios turi pakankamai technologinių skaičiavimo pajėgumų šiam projektui įgyvendinti. Tokio pobūdžio miestai kuriami garsių įmonių, pavyzdžiui, „Cisco“, IBM, „Siemens“, „Microsoft“ ir t. t. Todėl pirmiausia verta atsižvelgti į tai, kaip išmanųjį miestą apibūdina jo koncepcijos kūrėjai. Viena iš jos kūrėjų – bendrovė IBM – teigia, kad išmanusis miestas sinchronizuoja ir analizuoja informaciją iš įvairių sektorių bei įmonių, šitaip suteikia konsoliduotą informaciją sprendimų priėmėjams, kuri padeda numatyti problemas, o tai pagreitina efektyvaus miesto problemų sprendimo procesus, mažina sutrikimų ir didina piliečių gerovę. Tokio miesto tikslas yra optimaliai reguliuoti miesto išteklius naudojant autonomiškas IT sistemas⁹⁴. Manoma, kad išmaniojo miesto skaitmeninio projekto įgyvendinimas padėtų išspręsti realiame mieste kylančias problemas, kurios, anot IBM, egzistuoja dėl miestų mažų technologinių pajėgumų: pavyzdžiui, nėra galimybės naudotis vienu duomenų domenu ir valdyti miestą kaip visuminį vienetą⁹⁵. Todėl išmaniojo miesto vizi-

⁹³ Krzysztof Zanusis, Aleksandr Krasovickij, *Imperatyvas: pokalbiai Liaskose* (Vilnius: Vaga, 2020), 210.

⁹⁴ Jean Brunelle, „A Smart City to Call Our Own“, žiūrėta 2021 m. vasario 12 d., <https://possibility.teledyneimaging.com/a-smart-city-to-call-our-own/>.

⁹⁵ Stephen Graham, „The Politics of Urban Digital Infrastructure“ (pranešimas konferencijoje *Digital Society*, 2018 m. spalio 17 d.).

ja – tai tobulai išnaudojamos didžiųjų duomenų analizės galimybės, suteikiančios miestui pajėgumų efektyviai išnaudoti išteklius, pagerinti gyvenimo kokybę bei pakelti skaidrumo (angl. *transparency*) ir atvirumo lygį⁹⁶. Įvardijant pagrindinius tradicinio ir išmaniojo miesto skirtumus, pabrėžiama infrastruktūrą, be kurių miestai apskritai neegzistuos, dominantę. Įprastai miesto infrastruktūra suvokiama kaip įvairūs maisto, vandens, elektros susisiekimo kanalai, o išmaniajame mieste infrastruktūros elementais taps ne tik elektros ar vandens susisiekimo kanalai, bet ir piliečių mobilieji telefonai bei kiti išmanūs prietaisai⁹⁷. Taigi išmaniojo miesto koncepcijos įgyvendinimas pagrįstas gyventojų į(si)traukimu į šį procesą ir dalyvavimu kuriant bei atiduodant savo duomenis.

Technologijų diegimas keičia ir pertvarko išmaniųjų miestų erdves, prognozuojama, kaip šios erdvės bus valdomos⁹⁸. Programinė įranga, kuri valdo išmaniųjų miestą, bei realaus miesto erdvės yra susijusios. Güneş Tavmen, analizuodama Robo Kitchino darbus, pažymi, kad erdviškumas gali būti tam tikro kodo produktas, t. y. kodas egzistuoja „pirma“ tam, kad egzistuos erdvė. Pavyzdžiui, *check-in* stalas oro uoste veikia tik dėl to, kad yra programinė įranga. Todėl šios technologijos pašalinimas sunaikintų ir pačią erdvės paskirtį (pvz., ta erdvė pavirstų laukiamuoju kambariu)⁹⁹. Ši analogija paaiškina ir išmaniojo miesto sąrangą: didžiųjų duomenų analizės rezultatai lemia net tik erdvių paskirtį, bet ir piliečių judėjimo srautus ar elgesį. Todėl didieji duomenys keičia kasdienį žmonių gyvenimą bei socialinius ir erdvinius / erdvės santykius. Nors ir anksčiau realiųjų miestų administraciniai centrai rinkdavo duomenis ir juos analizuodavo, išmaniojo miesto galios išsiskiria šių procesų apimtimis, greičiu, procesų

⁹⁶ Adam Greenfield, „Dangers of Smart Cities“ (pranešimas konferencijoje reSITE, 2020 m. rugpjūčio 14 d.).

⁹⁷ *Ibid.*

⁹⁸ Güneş Tavmen, „Data/Infrastructure in the Smart City: Understanding the Infrastructural Power of Citymapper app through Technicity of Data“, *Big Data & Society* (2020): 1–15, <https://doi.org/10.1177/2053951720965618>.

⁹⁹ Tavmen, 1–15.

automatizavimu bei intensyvumu¹⁰⁰. Taigi išmanųjį miestą galima apibūdinti kaip centralizuotos programinės įrangos valdomo ateities miesto viziją. Jo galios turi būti paremtos milžiniškais skaičiavimų pajėgumais ir sprendimų priėmimu remiantis didžiųjų duomenų analize. Tokios išmaniojo miesto gyvavimo funkcijos kelia grėsmių būtent asmenų – jo gyventojų – politinei reprezentacijai.

3.2. *Išmanu, bet kritikuojama?*

Apartosios išmaniojo miesto koncepcijos yra kritikuojamos akademinio pasaulio atstovų. Pavyzdžiui, išmaniųjų miestų skeptikas Adamas Greenfieldas teigia, jog net pati miesto sąvoka nėra visiškai suformuluota, be to, yra neužbaigta, šališka ir kelianti nepasitikėjimą¹⁰¹. IBM apibūdinime iškeltą siekį sumažinti miesto sutrikimus A. Greenfieldas laiko demokratinių praktikų, pavyzdžiui, protestų, stabdymu, nes išmanusis miestas protestus ar kitokio pobūdžio neformalias praktikas supranta kaip sutrikimą, t. y. kliūtį. Manoma, kad demokratijos praktikoms grėsmę kelia ir tos išmaniojo miesto nuostatos, kurios numato, kad informacijos rinkimas turėtų būti naudojamas siekiant įpareigoti pilietį veikti ir jo atstovą priimti sprendimus vadovaujantis visuomenės interesais, prisiimant atsakomybę už miesto gyvenimą. Taigi išmaniojo miesto vizija – duomenų surinkimas lengvinant paties piliečio sprendimų priėmimą – pagrindžia galimą praktiką skaitmeninei sistemai funkcionuoti vietoj realaus piliečio¹⁰².

Akademikas Robertas Kitchinas išskiria dar daugiau išmaniojo miesto problemų, iš kurių pagrindinės – dėmesys piliečio elgesio valdymui, o ne tam, kad egzistuoja siekis rinkti piliečio duomenis, vėliau juos naudoti ar monetizuoti¹⁰³. Akcentuojamas privatumo ny-

¹⁰⁰ *Ibid.*

¹⁰¹ Greenfield, „Dangers of Smart Cities“, pranešimas konferencijoje reSITE.

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ Technology Pill, Rob Kitchin, „Smart for Whom? A Tale of Smarter Cities“, žiūrėta 2021 m. sausio 22 d., <https://podcasts.apple.com/us/podcast/smart-for-whom-a-tale-of-smarter-cities/id1396452404?i=1000495756743>.

kimas, lemiamas technologijų galių valdyti judėjimą (kas, kur, ko-kiomis sąlygomis judės), veiklas, (ne)diskriminacijos lygį (kas gyvena tam tikroje vietoje, gaus paskolą ir pan.). Didžiųjų duomenų kontekste galima kalbėti ir apie stumtelėjimą (angl. *nudge*). Profesorius Dirkas Helbingas su kolegomis vartoja didžiojo stumtelėjimo (angl. *big nudging*) sąvoką, nusakančią didžiųjų duomenų įgalintą vyriausybės gebą keisti piliečių elgesį, pavyzdžiui, skatinti važiuoti dviračiu, o ne mašina¹⁰⁴. Tai tam tikra prasme gali būti pavadinama moderniu piliečių paternalizmu, akcentuojant piliečių kontrolę: svarbu ne tik tai, ką veikia piliečiai, bet ir „teisingos“ jų veiklos skatinimas, įvertinimas. Be to, tokia praktika grindžiama ne svarbiais piliečių edukacijos klausimais, bet labiau psichologinių silpnybių išnaudojimu kreipiant elgesį tam tikra linkme. Anot R. Kitchino, stumtelėjimai visada implikuoja klausimus apie galią – kas, ką stumteli ir kodėl?¹⁰⁵ Eugenijus Morozovas kritikuoja tokią „demokratiją“, kurioje piliečiai skatinami elgtis tam tikru būdu, neužduodant klausimo *kodėl*. Pavyzdžiui, Vokietijoje atliktas šiukšlių rūšiavimo eksperimentas, kurio metu buvo sekama, kaip tyrime dalyvaujantys žmonės rūšiuoja atliekas, o paskui geriausiai atlikęs šią užduotį žmogus gaudavo prizą. Tokia praktika vertinama kaip technokratinis problemų sprendimas, kurio pasekmė – piliečiai, nekeltantys klausimo „kodėl reikia rūšiuoti?“¹⁰⁶. Tačiau nepaisant išsakomos kritikos, tokia sisteminė organizacija, anot išmaniojo miesto kūrėjų, sudaro sąlygas piliečiams gyventi patogiau, nes technokratiniai problemų sprendimai pateikiami kaip racionalūs bei objektyvūs ir netgi daugiau – kaip pagrindinis būdas kovoti su miesto problemomis. Taigi į išmanųjį miestą skatinama žvelgti kaip į technokratinę viziją, kurioje vietoj įprastinio piliečio reprezentacijos mechanizmo (piliečio interesus tenkinančio atstovo) veikia „skaitmeninių antrininkų“ reprezentacija,

¹⁰⁴ Jose Van Dijck, „Datafication, Dataism and Dataveillance: Big Data between Scientific Paradigm and Ideology“, *Surveillance & Society* (2014): 197–208.

¹⁰⁵ Technology Pill, Kitchin, „Smart for Whom?“, podcast.

¹⁰⁶ Evgeny Morozov, „The Dark Side of the Internet“ (pranešimas konferencijoje *Festival of Dangerous Ideas*, 2013).

pagal kurią tvarkomas miestas, nurodomi judėjimo keliai, „teisingi“ gyvenimo būdai ir erdvių paskirties funkcijos.

Kaip pavyzdį galima pasitelkti Barselonos išmaniojo miesto modelį, kuriam sukurta skaitmeninė platforma, įgalinanti piliečius tiesiogiai dalyvauti valdyme siūlant idėjas bei balsuojant. Bet tai iš esmės nekeičia išmaniajame mieste įvairiai taikomų stebėjimo praktikų, nurodančių politinės reprezentacijos kaitą. Tiesa, kritinių duomenų studijų atstovai (Kitchinas, Cardullo) Barselonos atvejį įvardija kaip bandymą įgyvendinti kitokią išmaniojo miesto modelio versiją – labiau orientuotą į piliečius¹⁰⁷. Nuo 2015 metų išrinkta valdžia¹⁰⁸ įšaldė naujas išmaniojo miesto iniciatyvų sutartis ir ėmėsi turimų sutarčių įvertinimo. Nuo 2016 metų Barselonos miestas save apibūdino kaip atvirą, sąžiningą ir demokratinį miestą, kuris technologijas naudos demokratiškai. Anot Kitchino ir Cardullo, neaišku, ar toks miesto persiorientavimas pasiteisins praktiškai, be to, sekančiųjų Barselonos pavyzdžių yra nedaug (nepaisant jų šūkio orientuotis į piliečius)¹⁰⁹. Kad ir kaip būtų, tokie siekiai yra vertingi suvokiant, kad norint iš tikrųjų sukurti į piliečius orientuotą išmanųjį miestą, reikės iš naujo galvoti apie politinę miestų ekonomiką bei piliečių vaidmenis ją kuriant ir valdant.

3.3. *Privatumo griūtis vs siekis tobulinti policijos darbą*

Didžiųjų duomenų laikais mažėjant politinės reprezentacijos raiškos demokratinėms galimybėms, daugėja kontroversiškai vertinamų visuomeninio gyvenimo požymių. 2014 metais JAV prezidentas B. Obama, kai pranešėjas (angl. *whistleblower*) Edwardas Snowde-

¹⁰⁷ Paolo Cardullo ir Rob Kitchin, „Smart Urbanism and Smart Citizenship: The Neoliberal Logic of ‘citizen-focused’ smart cities in Europe“, *Environment and Planning C: Politics and Space* (2019): 813–830, DOI:10.1177/0263774X18806508#_i13.

¹⁰⁸ Ashifa Kassam, „Spain’s Indignados could rule Barcelona and Madrid after Local Election Success“, *The Guardian*, žiūrėta 2023 m. lapkričio 21 d., <https://www.theguardian.com/world/2015/may/25/spains-indignados-ada-colau-elections-mayor-barcelona>

¹⁰⁹ Cardullo, Kitchin, „Smart Urbanism and Smart Citizenship“, 813–830.

nas viešai paskelbė dokumentus, kvietė peržiūrėti didžiųjų duomenų ir privatumo sąsajas – taip pirmą kartą oficialiai valstybiniu lygmeniu buvo iškelta grėsmės privatumui problema¹¹⁰. Šiame kontekste analizuojant išmaniojo miesto koncepciją, apmąstant joje įvardytus tikslus, išsipildymo realizacijos scenarijus bei priemones tam pasiekti, kyla klausimas – ar tai absoliuti privatumo pražūtis?

Tradiciniai miestai visada traukė įvairias subkultūras, kaimo žmones dėl juose suteikiamų autonomiškumo, privatumo galimybių. Stephenas Grahamas pažymi, jog dėl šių priežasčių miestai yra pavojingi politiniam elitui: egzistuoja revoliucijų grėsmė (revoliucijų, kurias išmanusis miestas laikys kliūtimis)¹¹¹. Filosofė Clarisa Veliz knygoje „Privatumas yra galia“ teigia, jog piliečiui privatumas reikalingas tam, kad jis turėtų galimybę laisvai, be spaudimo susidaryti savo nuomonę¹¹². Būtent privatumas apsaugo nuo spaudimo ir sudaro sąlygas būti autonomiškiems piliečiams, todėl ir demokratija turi galimybių funkcionuoti. Pasaulyje, kuriame privatumas vertinamas kaip galimybė protestuoti be baimės būti identifikuotiems, balsuoti slaptai arba paprasčiausiai turėti galimybę naudotis paieškos mechanizmu (*googlinti*) ir sužinoti apie individualiai nerimą keliančius dalykus be nuolat duomenis pumpuojančių algoritmų žinios. Visi šie dalykai yra faktiškai neįmanomi išmaniajame mieste, kurio variklis – nuolatos realiuoju laiku atsinaujinantys duomenys. Taigi šie miestai – tradicinis ir išmanusis – tampa absoliučiomis priešybėmis piliečio privatumo išsaugojimo galimybių aspektu.

Išmaniajame mieste privatumas tikrai nėra asmeninis piliečio reikalas. Anot C. Veliz, duomenys, kuriais dalijasi vienas žmogus, yra naudojami ir kuriant kitų žmonių „skaitmeninius antrininkus“, pavyzdžiui, jei dalinamasi genetiniais duomenimis, kartu atiduoda-

¹¹⁰ The White House, „FACT SHEET: Big Data and Privacy Working Group Review“, Office of the Press Secretary, žiūrėta 2021 m. sausio 22 d., <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/05/01/fact-sheet-big-data-and-privacy-working-group-review>.

¹¹¹ Stephen Graham, „The Politics of Urban Digital Infrastructure“ (pranešimas konferencijoje *Digital Society* 2018 m. spalio 17 d.).

¹¹² Véliz, *Privacy is Power*, 94.

mi ir tėvų bei vaikų duomenys¹¹³. Davidas Lyonas teigia, kad net jei saugome savo privatumą, didžiųjų duomenų analizė yra pajėgi sudaryti „skaitmeninius antrininkus“ ir atskleisti piliečių skonius, įpročius, preferencijas iš jų draugų profilių „Facebooko“ sistemoje arba bet kuriame kitame tinklalapyje¹¹⁴. Tačiau tai nereiškia, jog išmanusis miestas neįmanomas be visiškos privatumo mirties, kurią buvo paskelbęs Zuckerbergas¹¹⁵. Daugybė tyrėjų, pavyzdžiui, D. Lyonas ar Ann Cavoukian (kūrusi Toronto išmaniojo miesto projektą), siūlo miestą, kuriame renkami ir tvarkomi duomenys, iškart atskirti nuo jų šaltinių, t. y. žmonių, kad jų privatumas galėtų būti išsaugotas. Tokiu atveju būtų galima rinktis tarp išmaniojo stebėjimo miesto ir išmaniojo privatumo miesto.

Vis dėlto įgyvendinti siūlomą išmaniojo miesto, saugančio piliečio privatumą, viziją būtų ne tik nepelninga bendrovėms, kurios šį miestą kuria, bet ir apribotų efektyvesnes paties miesto funkcijas. Anot R. Kitchino, daug išmaniųjų miestų atstovų kalba apie didžiųjų duomenų modeliavimu pagrįstus teisėsaugos veiksmus (angl. *predictive policing*): pavyzdžiui, kiekvienas išmanusis miestas gali turėti tokio modeliavimo elementų kaip centralizuoti kambariai, kuriuose sekami ir prižiūrimi miesto gyventojai, ar kt.¹¹⁶ Ši didžiųjų duomenų suteikiama analizės funkcija žada palengvinti policijos darbą siekiant užkirsti kelią būsimiems nusikaltimams ir atrasti vietas, kuriose stebėjimo kameros būtų reikalingiausios¹¹⁷. Tai galima suorganizuoti tada, kai surenkami ankstesnių kriminalinių istorijų ir pridėdami smulkūs asmeniniai duomenys, pavyzdžiui, geografinės koordinatės, informacija apie pajamas, netgi socialinių tinklų metaduomenys.

¹¹³ *Ibid.*, 94–95.

¹¹⁴ David Lyon, „Social Media Surveillance: Who is Doing It?“ (pranešimas konferencijoje *Ted Talks*, 2013 m. balandžio 27 d.).

¹¹⁵ Bobbie Johnson, „Privacy no Longer a Social Norm, says Facebook Founder“, *The Guardian*, 2010.

¹¹⁶ Technology Pill, Kitchin, „Smart for Whom?“, podcast.

¹¹⁷ Rania El-Gazzar ir Rasha F. Elgazzar, „Smart Cities, Sustainable Cities, or Both? A Critical Review and Synthesis of Success and Failure Factors“, Science and Technology Publications, 2017.

Straipsnio įvade minėtas filosofas Jeanas-Pierre'as Dupuy tokį tikėtiną išmanojo miesto policijos darbą lygina su Voltero romano „Zadigas“ fantastiniais įvykiais, kai Zadigui apsieiškia angelas, skatinantis pagrindinį veikėją nužudyti berniuką, kuris, anot angelo, būtų nužudęs savo tetą ir pati veikėją. Būtent taip, anot J.-P. Dupuy, veikia didžiųjų duomenų analizė, nes, remiantis iš anksto šališkais duomenimis (dažnas pavyzdys – algoritminė juodaodžių diskriminacija), numato būsimo nusikaltimo vietą. Nusikaltėlių sulaukymo atveju spėjimas patvirtinamas, o nusikaltimui neįvykus manoma, jog tam kelią užkirto dėl prevencijos į vietą atvažiuavę pareigūnai¹¹⁸. Taigi tokio sumodeliuoto policijos darbo kvestionuoti beveik neįmanoma.

Apibendrinant poskyryje aptartą tradicinio piliečio asmeninio gyvenimo privatumo ir išmanojo miesto policinės kontrolės opoziciją – kaip didžiųjų duomenų epochos iššūkį politinės reprezentacijos raiškai, galima teigti, jog privatumo klausimas išmanojo miesto erdvėje yra itin sudėtingas. Politinės reprezentacijos aspektu išsaugotas privatumas sudaro palankesnes sąlygas autonomiškiems, laisviems politiniams veiksams – nuo balsavimo iki individualių sprendimų priėmimo procesų tradiciniame arba išmaniajame mieste. Minėti didžiųjų duomenų modeliavimu grįsti išmaniosios teisėsaugos veiksmai ne tik savaime užveria kelią diskusijoms dėl nekvestionuojamo funkcionalumo, bet kartu šališkai ir dažnai neteisingai reprezentuoja tam tikras miesto sritis ar rajonus. O be to, būtent prarastas privatumas trukdo piliečiui saugiai apgalvoti ir nuspręsti, kaip realizuoti politinės reprezentacijos galimybes.

3.4. Stebėjimo praktikos išmaniajame mieste

Stebėjimas (angl. *surveillance*) yra pagrindinis išmanaus miesto raktažodis ir numatytas kelias į šio projekto sėkmę. Nemažai akademinų darbų yra skirta stebėjimo praktikoms apibūdinti bei analizuoti. Pa-

¹¹⁸ Jean-Pierre Dupuy, „Science without Philosophy: The Case of Big Data“, *Crisis and Critique* (2018): 147–149.

vyzdžiui, Isabel Kusche šiam procesui nusakyti vartoja panoptikumo metaforą¹¹⁹, kuri nusako stebėjimo būdų internalizavimą, kai žmonės pradeda save kontroliuoti ne tik dėl to, kad juos kažkas gali stebėti, bet ir dėl to, kad tai yra priimtina ir patogu. Vis dėlto galbūt didžiojo brolio metafora būtų tikslesnė, nes pažymėtų tam tikrą netikrumą, nežinojimą, kada, kur ir kokių tikslu yra sekama.

Politikos sferose stebėsenos sąvoka dažniau suprantama kaip nurodanti stebėjimą iš viršaus (valdžia) į apačią (piliėtis). Maria João Simões ir Nuno André Amaral Jerónimo teigia, kad stebėjimas gali būti ir iš *viršaus į apačią* (organizacijų, institucijų priežiūra), ir iš *apačios į viršų*¹²⁰. Pastaroji stebėjimo forma atsirandanti dėl to, kad žmonės patys prisideda prie stebėjimo ir šitai didina duomenų srautą. Turbūt būtent E. Snowdeno pateikta informacija atskleidė, kaip tokios organizacijos (pvz., NSA) geba naudotis abiejų tipų stebėjimo būdais: keletas milijardų telefono skambučių duomenų (iš viršaus į apačią) bei metaduomenys iš socialinių tinklų (iš apačios į viršų). Šie dokumentai sudarė sąlygas sužinoti, kad tokio pobūdžio politinio stebėjimo praktikos yra nukreiptos į ateitį, o ne į praeitį, t. y. stebima tam, kad būtų įmanoma susitvarkyti su pasekmėmis, o ne tam, kad taptų lengviau iš esmės suprasti tam tikrą problemą. Profesorė Van Dijck tokio pobūdžio stebėjimo procesams pavadinti siūlo terminą „duomenostaba“ (angl. *dataveillance*), kuris, kitaip negu tikslinis stebėjimas, akcentuoja nuolatinį vartotojo metaduomenų rinkimą be jokio konkretaus tikslo¹²¹. Išmaniajame mieste tokio stebėjimo praktikos taptų įprasta gyvenimo dalimi – nekvėstionuojama ir suprantama kaip gyvybiškai reikalinga miesto funkcionavimui palaikyti.

Kaip toks nuolatinis duomenų stebėjimas gali būti vertinamas politinės reprezentacijos raiškos aspektu? Visų pirma, politinę re-

¹¹⁹ Isabel Kusche, „The Old in the New: Voter Surveillance in Political Clientelism and Datafied Campaigning“, *Big Data & Society* (2020): 1–13, <https://doi.org/10.1177/2053951720908290>.

¹²⁰ Maria Joao Simoes ir Nuno Amaral Jeronimo, „Rear Window – Transparent Citizens versus Political Participation“, kn. *The Politics of Big Data, Big Brother?*, sud. Ann Rudinow Sætman, Ingrid Schneider, Nicola Green (NY: Routledge, 2018), 176–197.

¹²¹ Dijck, „Datafication“, 197–208.

prezentaciją keičia duomenų stebėjimo praktikų legitimavimas, kuris kai kur egzistuoja jau dabar, pavyzdžiui, Singapūre duomenys buvo panaudoti teisme dėl žmogžudystės¹²². O išmaniajame mieste toks stebėjimas – kaip neatsiejama šio miesto struktūrinė dalis – įgalins dar daugiau. Kaip galėtų atrodyti politinė reprezentacija be piliečio autonomijos bei privatumo? Galima teigti, jog ši tradicinė demokratinė praktika radikaliai keičiasi dėl to, kad, iš vienos pusės, pilietis tampa visiškai permatomas (*transparent*) ir dėl to prarandantis laisvę, o iš kitos pusės, naudojantis skirtingais prietaisais (CCTV kameromis, išmaniaisiais telefonais ir kitais skaitmeninius signalus turinčiais įrenginiais) gaunami dekontekstualizuoti duomenys kuria „skaitmeninį antrininką“, kuris negali būti visiška piliečio kopija, tačiau vis tiek virsta jo reprezentacija, pavyzdžiui, teismuose. Tokiomis techninės „apsaugos“ sąlygomis bandymai atlikti autentiškos politinės reprezentacijos veiksmus atrodo labai riboti arba artėjantys prie išnykimo („nulinės“) ribos.

Kad išmanusis miestas galėtų sėkmingai funkcionuoti, būtina techninė sąlyga – daiktų internetas (angl. *Internet of Things* – *IoT*). Anot Manuelio Castellso, pagrindinis šios sąvokos raktažodis – susijungimas, t. y. prietaisų susijungimas, kuriant hibridinį tinklą, kuriame žmonės yra sujungti, bet kartu ir kiekvienas individualiai yra sujungtas su prietaisais, kurie yra susijungę tarpusavyje¹²³. Išmaniajame mieste tokia technologija (pavaldi ją sukūrusiems įmonėms) leidžia gauti didesnę bei tikslesnę duomenų srautą ir efektyviau panaudoti informaciją. Be kita ko, į *IoT* galima žvelgti ir kaip į informacijos ekonomiką skatinantį produktą, kuriame duomenys laikomi šaltiniu, nesusijusiu su paslaugų procesu, t. y. objektyvų¹²⁴. *IoT* taip pat gali būti suprantama kaip išmanesnio stebėjimo funkcija, kurioje kelios technologijos (pvz., išmanusis laikrodis, išmani mašina ir iš-

¹²² Technology Pill, Kitchin, „Smart for Whom?“, podcast.

¹²³ Manuel Castells, „Power and Counter-Power in the Digital Society“ (pranešimas konferencijoje *Digital Society*, Berlynas, 2017 m. gruodžio 12 d.).

¹²⁴ Alex van der Zeeuw, A. Van Deursen ir G. Jansen, „Inequalities in the Social Use of the Internet of Things: A Capital and Skills Perspective“, *New Media Soc* (2019): 1344–1361.

manusis telefonas) susijungia į vieną vartotojo duomenų rinkinį, taip papildydami duomenų srautą arba patvirtindami jo „teisingumą“. Kai kurie mokslininkai, pavyzdžiui, Maria Joao Simoes, Nuno Amaral Jeronimo, Robas Kitchinas, kvestionuoja tokią praktiką ir klausia: ar duomenų perkėlimas iš vieno lauko į kitą vyksta be trikdžių ir kokia to vertė? Išmaniajame mieste tai gali būti kombinacija visų asmens naudojamų prietaisų ir CCTV kameros duomenų analizė, lemianti „skaitmeninę antrininko“ sudėtį. Iš skirtingų duomenų šaltinių surinkti dekontekstualizuoti duomenys sujungiami ir naudojami miesto gyvenimui palaikyti. Vadinasi, piliečio politinė reprezentacija yra formuojama ir sąlygojama įvairių stebėjimo praktikų, kurių rezultatai nėra žinomi, prieinami ar laisvai kvestionuojami.

Nuolatos vykdomas stebėjimas keičia pilietį į duomenų subjektą¹²⁵, t. y. piliečio grįžtamąją reakciją, sužinomą iš įvairių institucijų, keičia jo duomenų rinkinys, įgalinantis specifinį sprendimų procesų priėmimą (kaip turėtų veikti miestas, kas, kur, kaip turėtų elgtis ar keliauti). Profesorė Shoshana Zuboff, analizuodama stebėjimo kapitalizmo logiką, teigia, jog, ja vadovaujantis, pilietis suvokiamas tik kaip duomenų šaltinis, kuris visada išnaudojamas komerciniams tikslams¹²⁶. Reziumuojama, kad visais laikais buvo norima paveikti žmogaus pirkėjo elgesį, tačiau niekada nebuvo sukurta tokia skaičiavimo mašina, kuri, turėdama stebėjimo metu surinktus duomenis, būtų galėjusi nuotoliniu būdu keisti žmogaus elgesį¹²⁷. O dabar tai – realybė.

Didžiųjų duomenų erdvėse vykstančios stebėjimo praktikos yra itin rimta grėsmė dėl jų galių keisti šiuolaikinių žmonių elgesį: naudodamasis didžiųjų duomenų analizės rezultatais „skaitmeninis antrininkas“ tarsi grįžta pas vartotoją, kuris yra informuojamas, o tiksliau, jam nurodomi jo pomėgiai, tikslai bei troškimai. Toks savotiškas *nukreipimas* keičia politinės reprezentacijos idėją – tarp atstovo

¹²⁵ Redden, „Democratic Governance“, 1–13.

¹²⁶ Zuboff, „Big Other“, 75–89.

¹²⁷ Shoshana Zuboff, „Surveillance Capitalism and Democracy“ (pranešimas konferencijoje *Digital Society*, Berlin, 2019 m. lapkričio 11 d.).

ir atstovaujamojo atsiranda papildomas tarpininkas, tarsi užimantis atstovaujamojo vietą.

3.5. Ar aš vis dar save valdau pati (-s)?

Laisvų demokratiškų, modernių miestų miestiečiai renkasi valdymo būdus, pavyzdžiui, miesto savivaldą, kurioje jų išrinkti atstovai reprezentuoja miestiečius. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymuose savivaldybė apibrėžiama kaip „įstatymo nustatytas valstybės teritorijos administracinis vienetas, kurio bendruomenė turi Konstitucijos laiduotą savivaldos teisę, įgyvendinamą per to valstybės teritorijos administracinio vieneto nuolatinių gyventojų išrinktą savivaldybės tarybą“¹²⁸. Šiame įstatyme taip pat apibrėžti savivaldos veikimo (atstovaujamosios demokratijos) principai, kuriais pabrėžiamas savivaldybių atskaitingumas bendruomenei ir numatomos sąlygos gyventojams tiesiogiai dalyvauti planuojant ir įgyvendinant sprendimus. Žvelgiant politinės reprezentacijos aspektu, miesto savivalda yra ne tik svarbi demokratijos institucija, bet ir politinės reprezentacijos raiškos bei įgyvendinimo procesas mieste.

Savivaldybės tarybos nariai, išrinkti rinkėjų ir turintys atstovauti jų interesams, sprendžia miesto gyvenimo, valdymo klausimus ir problemas, kurias išmaniajame mieste turėtų kuruoti programinė įranga. Ar yra tarp šių valdymo formų skirtumų? Kokie jie? Pavyzdžiui, parengtas Toronto išmaniojo miesto planas žlugo dėl nepasitikėjimo. Patronuojančioji „Google“ įmonė „Sidewalk Lab“ teigia, kad miesto projekte buvo numatyta daugybė pokyčių, tarp kurių ne tik nauji pastatai, stebėjimai ir t. t., bet ir tam tikra reguliavimo sistema. Anot projekto rengėjų, „už gerą elgesį pilietis bus apdovanotas, o už blogą jam bus skiriamos nuobaudos“¹²⁹. Tačiau kas skiria ir sugalvoja nuobaudas? Pateikdama šiukšlių tvarkymo Toronte planą, bendrovė tei-

¹²⁸ Vietos savivaldos įstatymas, 1994 m. liepos 7 d. Nr. I-533, žiūrėta 2021 m. kovo 3 d., <https://www.infolex.lt/ta/65125>.

¹²⁹ Ellen P. Goodman ir Julia Powles, „Urbanism Under Google: Lessons from Sidewalk Toronto“, *Fordham L. Rev.* (2019): 457–498.

gė, kad žmonės bus skatinami rūšiuoti šiukšles ir perdirdamas atliekas atskirai. Taigi duomenys apie rūšiavimo įpročius (kartais ir ypatingi duomenys (angl. *sensitive data*)) ir papildoma informacija lems mokesčius už šiukšles. Toronto miesto projektas atskleidžia, kad net jei miesto valdžia pati numatė rūšiavimo mechanizmo reguliavimą, išmaniojo miesto sistema *de facto* veiks kaip privatus įstatymų leidėjas. Anot „Sidewalk lab“, miesto valdžia duomenis galės pasiekti kaip ir kiekvienas gyventojas – per tam tikrą programėlę¹³⁰. Taigi *išmanusis miestas* formuoja miesto-įmonės vaizdą, kuriame veikia ne pilietis, o klientas. Tai kuria naują sistemą, kurioje „Google“ rūpi ne demokratiniai principai, bet tikriausiai pelno siekiai, o dėl to sukuriama galios asimetrija. Jos duomenys tarsi kaupiami ir naudojami dėl gyventojų ir gyventojams, tačiau tik nedaugeliui iš jų tai yra iš tikrųjų naudinga.

Virsmas iš piliečio į klientą išmaniajame mieste lemia pokytį ir politinės reprezentacijos raiškoje. Pilietį, galintį dalyvauti realaus miesto reikalų sprendimų procese ir suteikti grįžtamąjį ryšį savivaldos atstovams, keičia išmaniojo miesto „skaitmeninis antrininkas“, kuris tarsi turėtų perteikti piliečio interesus. Tačiau šis savotiškas piliečio reprezentavimas „skaitmeninio antrininko“ pavidalu labiau susijęs ne su demokratiška atstovaujamojo reprezentacija, bet greičiau su jo biheivioristinių įpročių atspindėjimu bei formavimu siekiant pelno. *Vadinasi, išmaniojo miesto aš, jo pilietis, tikriausiai nebevaldysiu. Ar valdysiu save, priklausys nuo daugelio kitų – ankstesniuose straipsnio skyriuose išanalizuotų didžiųjų duomenų epochos iššūkių sąlygotų ypatybių ir aplinkybių.*

4. Diskusijos perkėlimas į postpolitikos laukus

Atlikto teorinio tyrimo rezultatai, pristatyti šiame straipsnyje, patvirtino didžiųjų duomenų iššūkių zonoje atsiradusių kaip netinkamos politinės reprezentacijos formų įvairovės bei nykimo problemas. Išsiaiškinta, jog *duomeninimo* procesai, kuriems vykstant didieji duo-

¹³⁰ *Ibid.*

menys atskiriami nuo įprastų duomenų ar informacijos formų, nėra skaidrūs. Piliečiams nesudaromos sąlygos sužinoti, kokie duomenys yra renkami, kokių tikslu, kas suformuoja jų „skaitmeninius antrinius“ ir kaip jie veikia. Atsižvelgiant į tai, kad privatūs piliečių duomenys taip pat renkami įvairiose vietose, kontekstuose, pradedant išmaniuoju laikrodžiu, baigiant socialinėmis medijomis, tai kelia dar daugiau sunkumų piliečių politinės reprezentacijos raiškai. Sunkumų kiltų ir dėl to, jog tam tikri duomenų rinkiniai gali būti naudojami priskiriant kategorijas daugiau negu vienam vartotojui, t. y. algoritmai, didžiųjų duomenų erdvėje pateikdami analizę, personalizuoja turinio poveikį – daro išvadas ne tik iš vieno asmens, bet ir kitų naudotojų, kurie laikomi panašiais atitinkamais aspektais, skaitmeninio elgesio¹³¹.

Apmąstant konkrečių programų veikimo dinamiką (pvz., „Facebook“, „Twitterio“, „Google“), atskleidžiančią šioms įmonėms naudingas ir pelningas taisykles bei siekį dauginti duomenis, suvokta, kad toks nenatūralus duomenų atsiradimo būdas taip pat veikia reprezentacijos galimybes skaitmeninėje erdvėje. Suprasta, jog didieji duomenys vartotojus nukreipia į tokį virtualų gyvenimą, kuriame neįmanoma asmeninė reprezentacija tų dalykų, kurie nėra tapę ar negali tapti skaitmeniniais signalais¹³². Paminėtinos ir paprasčiausios techninės kliūtys, pavyzdžiui, skirtingo išmanumo lygio telefonai, ryšio problemos, kalbos barjerai (dauguma priemonių yra prieinamos tik anglakalbių visuomenei) ir t. t. Dėl šių ir kitų straipsnyje aptartų priežasčių didieji duomenys negali būti suprantami, laikomi ir panaudojami veikloms kaip politinės reprezentacijos forma.

Straipsnyje aptartos politinės reprezentacijos problemos kreipia į kitokius – postpolitikos – diskusijų laukus. Anot sociologo Colino Croucho, sąvokos dalis *post* nurodo reiškinių, kuris juda, keičiasi¹³³.

¹³¹ Isabel Kusche, „The Old in the New: Voter Surveillance in Political Clientelism and Datafied Campaigning“.

¹³² Kate Crawford, K. Miltner ir M. L. Gray, „Critiquing Big Data: Politics, Ethics, Epistemology“, *International Journal of Communication* (2014): 1663–1672.

¹³³ Colin Crouch, *Coping with Post Democracy* (England: Fabian Society, 2001), 1–39.

Jacques'as Rancière'as postpolitiką kartais pavadina postdemokrati-ja¹³⁴, šitaip tarsi išreikšdamas tam tikrą nusivylimą šia valdymo forma, nes mažumos interesai tampa daug aktyvesni už masės, politinė sistema tarnauja elitui, o politikai puikiai išmoko ja manipuliuoti¹³⁵. Postpolitikos tema rūpėjo ne vienam žymiam mąstytojui. Siekiant perkelti didžiųjų duomenų sąsajų su politine asmens reprezentacija problemos aptarimą į šiuos laukus, gali būti pasitelkiami filosofai Rancière'as, Slavojus Žižekas ar politologė Chantal Mouffe. Pats postpolitikos terminas jų nėra aiškinamas vienodai: pavyzdžiui, C. Mouffe į reiškiniį žvelgia per antagonizmą slopinimo (angl. *repression of antagonism*) prizmę, J. Rancière'as pabrėžia lygybės išsižadėjimo procesą, o štai S. Žižekas atkreipia dėmesį į kovos tarp klasių nykimą¹³⁶. Vis dėlto visų akcentuojama šiuolaikinio pasaulio visuomenių situacija, kai politiškumas (angl. *the political*), suprantamas kaip ginčų ir įsitraukimo erdvė, yra vis labiau kolonizuojamas politikos (angl. *the politics*), virstančios technokratiškos mechanizmų procedūromis¹³⁷. Taip charakterizuotame visuomeniniame piliečių gyvenime nyksta politiniai prieštaravimai ar ginčai – jie paverčiami politinėmis problemomis, kurias išsprendžia ekspertai. Žmonės ne tik tampa apklausų ir stebėsenos objektais, bet ir yra vartotojai, kurie rinkimuose renkasi tuos, kurie geriau ekonomiškai valdys, administruos bei organizuos. Tada tradicinė politinio atstovavimo samprata yra eliminuojama, nebėra atstovavimo, piliečių balso ar nuomonės. Anot S. Žižeko, postpolitinės būklės varomoji jėga – ekspertų iškilimas¹³⁸.

Panaudojus šias įžvalgas politinės reprezentacijos didžiųjų duomenų laikais analizei apibendrinti, galima teigti, jog žmonės eksper-

¹³⁴ Japhy Wilson ir Erik Swyngedouw, *The Post-Political and Its Discontents: Spaces of Depoliticization, Spectres of Radical Politics* (Scotland: Edinburgh University Press, 2014), 1–25.

¹³⁵ Crouch, *Coping with Post Democracy*, 1–39.

¹³⁶ *Ibid.*

¹³⁷ Wilson, „*The Post-Political*“, 1–25.

¹³⁸ Slavoj Žižek, *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology* (London: Verso, 1999), 170–247.

tus keičia išmaniosios technologijos. Kita vertus, didieji duomenys tampa puikiu galios įrankiu tam tikroms grupėms, kurios priima sprendimus ir nukreipia procesus tam tikromis piliečių nuomonių keitimo ar net atstovavimo jiems linkmėmis. O kai iš politikos procesų ištrinamas konkretus žmogus, kyla ne tik politinės reprezentacijos, bet ir politinio dalyvavimo klausimų. Galiausiai postpolitikos scenoje diskutuojama ne tik apie ekspertus, bet ir apie ekonomika pagrįstą valdymą. Politika virsta vartojimu, o valstybės koordinuoja veiksmus pagal rinkos logiką¹³⁹. Todėl aktualizuotinos politikos teoretikės Jodi Dean mintys apie postpolitikoje atsirandantį komunikacijos kapitalizmą su nuoroda į virtualioje erdvėje vykstančius komunikacinius mainus. Šių mainų pagrindas nėra demokratija (piliečių diskusijos, svarstymai ir pan.), bet medžiaga kapitalizmo plėtrai¹⁴⁰.

Galbūt didžiųjų duomenų veikiamą, transformuojamą, eliminuojamą politinę reprezentaciją net tik atveria kelią, bet ir liudija, o gal net pati reprezentuoja, postpolitikos laikotarpį. Politikos procesuose, priimant sprendimus, nebereikia žmogaus kaip piliečio, bet laukiama kliento.

Išvados

Šiuolaikinėje visuomenėje, gyvenančioje didžiųjų duomenų laikais, šie duomenys, turintys tik reprezentuoti socialinę tikrovę, tampa didžiausiu iššūkiu piliečių politinės reprezentacijos raiškai, nes kartu tą tikrovę ir formuoja. Pasitikėjimas šio proceso „objektyvumu“ tarsi mitų laikais plečiasi, o į šią didžiųjų duomenų poveikio zoną įtraukiama ir politikos sritis. Kadangi didieji duomenys veikia tarsi įspūdingas *perpetuum mobile*, politinės reprezentacijos formoms nepasitebimai daromas įvairiakryptis poveikis. Šio proceso peržiūros būtinybę pagrindžia didžiųjų duomenų aktyvumas naikinant *atotrūkį* tarp

¹³⁹ Wilson, „*The Post-Political*“, 1–25.

¹⁴⁰ Jodi Dean, „The Limits of the Web in an Age of Communicative Capitalism“ (pranešimas konferencijoje *Left Forum*, Dublin, 2013 m. birželio 29 d.).

to, kas reprezentuojama, ir reprezentacijos (anot Ankersmito, būtinos tikrosios politinės reprezentacijos raiškai) bei susitapatinimas su vartotoju. Remiantis Baudrillard'o *simuliakrų* koncepcija, galima teigti, kad randasi naujų iššūkių: ne tik „duomenys eina pirma“, bet ir *duomeninimo* kuriami „skaitmeniniai antrininkai“ bei kiti algoritminiai produktai „eina pirma“ piliečio. Jie užima priešakines pozicijas prieš autentišką politinės reprezentacijos raišką, vyksta pozicinis persiri-kiavimas, todėl kvestionuotina šiuolaikinės politinės reprezentacijos visavertiškumo samprata.

Į didžiųjų duomenų įtakos sferas įtrauktos viešosios erdvės tampa naujų kliūčių piliečių politinės reprezentacijos raiškai laboratorijomis: įdiegiant naujus skaitmeninius įrenginius, keičiant jų parametrus ir funkcijas (pasikeitę mediatoriai – medijos ir (ar) platformos, socialiniai tinklai, personalizuotos žinutės, *aido kameros*, *darbotvarkės nustatymo* ar *filto burbulų* efektai – gali būti valdomi ekonomi-nių interesų), todėl gali būti koreguojamas ir politinės reprezentacijos modelis: „skaitmeniniai antrininkai“ personalizacijos metu sutapati-nami su vartotojais ir juos atstoja, siaurėja ir (ar) nyksta piliečių ga-limybės pristatyti savo ir išgirsti kitų nuomones ir dalyvauti visaver-tėse diskusijose.

Didžiųjų duomenų įtakos ir (ar) poveikio zonoje sukurta išmanio-jo miesto koncepcija laikytina dar vienu šiuolaikiniu iššūkiu: realaus miesto realių piliečių politinės reprezentacijos demokratinę misiją paverčia politinės reprezentacijos emisija savivaldos procesuose. Juk išmanusis miestas, kuriame sprendimų priėmimas priklauso progra-minei įrangai, neišvengiamai atiduoda savo veiklą, judėjimo bei inf-rastruktūros valdymą į šios įrangos kūrėjų rankas – įmones. Miesto problemų sprendimas, patikėtas technokratiniam išmanaus miesto projektui, kelia grėsmę miestiečio kaip piliečio siekiams išsaugo-ti politinės reprezentacijos demokratinę raišką. Miestietis gali tapti nebe reprezentuojamas, bet *stumtelėjimo* būdu koordinuojamas – tam tikromis kryptimis kreipiamas jo elgesys bei pasirinkimai. Privatumo „mirtis“ atveria vartus daugybei naujų dalykų, tarp kurių – ir skait-meniniu modeliavimu pagrįstas teisėsaugos darbas. Tačiau politinės

reprezentacijos lauke tai lemia Ankersmito įvardyto *atotrūkio* suirimą arba tobulą sutapimą, kai didžiųjų duomenų analizės rezultatai atstovauja „teisingesnei“ informacijai labiau negu politiškai laisvas, privatus pilietis ar jo nuomonė. Galiausiai išmaniajame mieste vykdomos stebėjimo praktikos ne tik nukreiptos (pa)veikti pažeidžiant asmens privatumą, bet gali paversti pilietį *permatomu*, o dėl to sunkiai realizuojami politiškai laisvi veiksmai. Politinė reprezentacija gali tapti neįmanoma, jei pilietis taps tik duomenų šaltiniu, t. y. labiau pasipelnymo šaltiniu arba pagal kitų scenarijus vaidinančiu aktoriumi.

Politinės reprezentacijos kaita, su ja susiję klausimai ir patys atsakymai į juos gali nulemti tolesnį šiuolaikinio pasaulio visuomenių gyvenimą, mąstyseną ir politiką. Straipsnyje pristatomo teorinio tyrimo rezultatai atskleidžia, kad „didingas“ didžiųjų duomenų potencialas, realizuojamas automatiniais skaitmenizavimo, algoritmavimo, *duomeninimo* ir kitokiais procesais, vertintinas kaip pavojingas demokratijai: naikina autentišką piliečių politinės reprezentacijos raišką, paklūsta didžiųjų duomenų komandoms, šališkai konvencijai ir (arba) naujiems valdymo mechanizmom, kurių generuoti kodai atstoja piliečių nuomonę priimant politinius sprendimus.

Pagrindinė tyrimo straipsnio išvada – politinės reprezentacijos nykimas didžiųjų duomenų laikais nurodo gaires kitiems tyrimams. Visų pirma, reikėtų apmąstyti ir įvertinti didžiųjų duomenų reiškinius ir padarinius dar platesniuose demokratijos ar politikos kontekstuose. Antra, būtina suvokti *duomeninimo* technologijų kaitą ir ekspansijos greitį. Trečia, straipsnyje pasitelktas klasikinis politinės reprezentacijos apibrėžimas gali būti revizuojamas, ir tolesnei šios problemos tyrimo kryptčiai numatomas teorinis postpolitikos kontekstas, kuriame svarbu ieškoti daugiau didžiųjų duomenų ir politikos sąsajų, rūpintis akademiniais, teisiniais, politiniais tyrimais ir skatinti visuomenės sąmoningumą.

Literatūra

- Ankersmit, F. R. *Aesthetic Politics, Political Philosophy Beyond Fact and Value*. California: Stanford University Press, 1996.
- Bessi, Alessandro. „Personality Traits and Echo Chambers on Facebook“. *Computers in Human Behavior* (2016): 319–324. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1606.04721>.
- Bohman, James ir William Rehg. „Jürgen Habermas“. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall edition, 2017), žiūrėta 2020 m. lapkričio 17 d. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/habermas/>.
- Boeder, Pieter. „Habermas’ Heritage: The Future of the Public Sphere in the Network Society“. *First Monday*, nr. 9 (2005). <https://doi.org/10.5210/fm.v10i9.1280>.
- Bond, R., C. Fariss, J. Jones et al. „A 61-million-person Experiment in Social Influence and Political Mobilization“. *Nature* 489 (2012): 295–298. DOI:10.1038/nature11421.
- Brunelle, Jean. „A Smart City to Call Our Own“, žiūrėta 2021 m. vasario 12 d. <https://possibility.teledyneimaging.com/a-smart-city-to-call-our-own/>.
- Caliandro, A. ir A. Gandini. *Qualitative Research in Digital Environments*. New York: Routledge, 2017.
- Cardullo, Paolo ir Rob Kitchin. „Smart Urbanism and Smart Citizenship: The Neoliberal Logic of ‘Citizen-Focused’ Smart Cities in Europe“. *Environment and Planning C: Politics and Space* (2019), 813–830. DOI:10.1177/0263774X18806508#_i13.
- Castells, Manuel. „Power and Counter-Power in the Digital Society“. Pranešimas konferencijoje *Digital Society*, Berlynas, 2017 m. gruodžio 12 d.
- Cheney-Lippold, John. *We Are Data: Algorithms and the Making of Our Digital Selves*. NY: New York University Press, 2017.
- Chaffee, Steven H. ir Miriam J. Metzger. „The End of Mass Communication?“ *Mass Communication & Society* (2001): 365–379. https://doi.org/10.1207/S15327825MCS0404_3.
- Crawford, Kate, K. Miltner ir M. L. Gray. „Critiquing Big Data: Politics, Ethics, Epistemology“. *International Journal of Communication* (2014): 1663–1672.
- Crouch, Colin. *Coping with Post Democracy*. England: Fabian Society, 2001.
- Dean, Jodi. „The Limits of the Web in an Age of Communicative Capitalism“. Pranešimas konferencijoje *Left Forum*, Dublinas, 2013 m. birželio 29 d.
- Diebold, Francis X. „On the Origin(s) and Development of the Term ‘Big Data’“. *PIER Working Paper*, No. 12-037 (September 2012): 1–6. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2152421>.
- Electronic Privacy Information Center. „AI and Human Rights: Criminal Justice System“. Žiūrėta 2021 m. vasario 12 d. <https://epic.org/ai/criminal-justice/>.
- Feezell, Jessica. „Agenda Setting through Social Media: The Importance of Incidental News Exposure and Social Filtering in the Digital Era“. *Political Research Quarterly* (2017): 71. <https://doi.org/10.1177/10659129177448>.

- Fletcher, Richard. „Filter Bubbles vs. Echo Chambers“. *Digital Deliverance*, žiūrėta 2020 m. kovo 20 d. <https://www.digitaldeliverance.com/2020/02/03/filter-bubbles-vs-echo-chambers/>.
- Gitelman, Lisa. *“Raw Data” Is an Oxymoron*. London: The MIT press, 2013.
- Graham, Stephen. „The Politics of Urban Digital Infrastructure“. Pranešimas konferencijoje *Digital Society*, 2018 m. spalio 17 d.
- Greenfield, Adam. „Dangers of Smart Cities“. Pranešimas konferencijoje reSITE, 2020 m. rugpjūčio 14 d.
- Haggerty, K. D. ir R. V. Ericson. „The Surveillant Assemblage“. *The British Journal of Sociology* 51, nr. 4 (2000): 605–622. <https://doi.org/10.1080/00071310020015280>.
- Haller, Beth A. „Social Media Reinvigorates Disability Rights Activism Globally“. Kn. Howard Tumber, Silvio Waisbord (sud.), *The Routledge Companion to Media and Human Rights*. London: Routledge, 2017.
- Hinton, M. *Introducing Information Management*. Routledge, 2005.
- Holtzhausen, Derina. „Datafication: Threat or Opportunity for Communication in the Public Sphere?“ *Journal of Communication Management* (2016): 21–36. DOI:10.1108/JCOM-12-2014-0082.
- Hu, Margaret. „Cambridge Analytica’s Black Box“. *Big Data & Society* 7, nr. 2 (2020): 1–6. <https://doi.org/10.1177/2053951720938091>.
- Johnson, Bobbie. „Privacy no Longer a Social Norm, says Facebook Founder“. *The Guardian*, 2010.
- Kaiser, Brittany. „Cambridge Analytica Whistleblower“. Pranešimas konferencijoje „Oxford Union“, 2020 m. kovo 11 d.
- Kazlauskaitė, Akvilė. „Estetinis požiūris į politinį atstovavimą“. TSPMI tinklaraštis, žiūrėta 2021 m. kovo 3 d. <https://medium.com/tspmitinklarastis/estetinis-po%C5%BEi%C5%ABris-%C4%AF-politin%C4%AF-atstovavim%C4%85-i-dalis-f36d8512ba0e>.
- Kennedy, Helen ir Giles Moss. „Known or Knowing Publics? Social Media Data Mining and the Question of Public Agency“. *Big Data & Society* 2, nr. 2 (2015): 1–11. <https://doi.org/10.1177/2053951715611145>.
- Kusche, Isabel. „The Old in the New: Voter Surveillance in Political Clientelism and Datafied Campaigning“. *Big Data & Society* (2020): 1–13. <https://doi.org/10.1177/2053951720908290>.
- Laquintano, Timothy ir Annette Vee. „How Automated Writing Systems Affect the Circulation of Political Information Online“. *Literacy in Composition Studies* 5, nr. 2 (2017): 43–62. DOI: <https://doi.org/10.21623/1.5.2.4>.
- Lyon, David. „Social Media Surveillance: Who is Doing It?“ Pranešimas konferencijoje *Ted Talks*, 2013 m. balandžio 27 d.
- Matzner, Tobias. „Surveillance as a Critical Paradigm for Big Data?“ Kn. *The Politics of Big Data, Big Brother?*, sud. Ann Rudinow Sætnan, Ingrid Schneider, Nicola Green, 68–84 (NY: Routledge, 2018).

- McQuillan, Dan. „Data Science as Machinic Neoplatonism“. *Philosoph. Technol.* 31 (2018): 253–272. DOI:10.1007/s13347-017-0273-3.
- Morozov, Evgeny. „The Dark Side of the Internet“. Pranešimas konferencijoje *Festival of Dangerous Ideas*, 2013.
- O’Neil, Cathy. *Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy*. New York: Crown, 2016. Chapter “Bomb parts: What is a model?”.
- Pasquale, Frank. „The Automated Public Sphere“. Kn. *The Politics of Big Data, Big Brother?*, sud. Ann Rudinow Sætnan, Ingrid Schneider, Nicola Green, 110–123 (NY: Routledge, 2018).
- Pitkin, Hanna F. *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press, 1967.
- Pitkin, Hanna F. „Representation and Democracy: An Uneasy Alliance“. *Scandinavian Political Studies*, nr. 3 (2004): 209. DOI:10.1111/J.1467-9477.2004.00109.X.
- Ragan, Ray K. ir Timothy Strasser. „Big Data: The New Oil Fields“. *Credit Union Times*, žiūrėta 2021 m. gegužės 12 d. <https://www.cutimes.com/2020/07/17/big-data-the-new-oil-fields/?slreturn=20210406060447>.
- Redden, Joanna. „Democratic Governance in an Age of Datafication: Lessons from mapping Government Discourses and Practices“. *Big Data & Society* (November 2018): 1–13. <https://doi.org/10.1177/2053951718809145>.
- Rouvroy, Antoinette. „Algorithmic Governmentality and the Death of Politics“. *Green European Journal* (2020): 1–2.
- Rouvroy, Antoinette ir Bernard Stiegler. „The Digital Regime of Truth: From the Algorithmic Governmentality to a New Rule of Law“. *Online Journal of Philosophy* (2016), 6–29.
- Schneider, Ingrid. „Bringing the State Back in“. Kn. *The Politics of Big Data, Big Brother?*, sud. Ann Rudinow Sætnan, Ingrid Schneider, Nicola Green, 130–167 (NY: Routledge, 2018).
- Schumpeter, Joseph A. *Kapitalizmas, socializmas ir demokratija*. Vilnius: Mintis, 1998.
- Šlekys, Deividas. „Pasvarstymai apie politiką, kultūrą bei meną“. *Post Scriptum*, nr. 4 (2003).
- Simons, Josh ir Dipayan Ghosh. „Utilities for Democracy: Why and How the Algorithmic Infrastructure of Facebook and Google must be Regulated“. *Foreign Policy at Brookings*, žiūrėta 2020 m. kovo 3 d. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/08/Simons-Ghosh_Utilities-for-Democracy_PDF.pdf.
- Sintomer, Yves. „The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion“. *Raisons Politiques* 50, nr. 2 (2013): 13–34. DOI:10.3917/rai.050.0013.
- Slater, Dan. *Love in a Time of Algorithms: What Technology does to meeting and mating*. NY: Current, 2013.

- Spaiser, Viktoria, Thomas Chadeaux, Karsten Donnay, Fabian Russmann ir Dirk Helbing. „Communication Power struggles on Social Media: A Case Study of the 2011–12 Russian Protests“. *Journal of Information Technology & Politics* (2017): 132–153. <https://doi.org/10.1080/19331681.2017.1308288>.
- Stark, Luke. „Algorithmic Psychometrics and the Scalable Subject“. *Social Studies of Science* 48, nr. 2 (2018): 206–208. <https://doi.org/10.1177/0306312718772094>.
- Sunstein, Cass R. *republic.com*. Vilnius: Margi Raštai, 2008.
- Tavmen, Güneş. „Data/Infrastructure in the Smart City: Understanding the Infrastructural Power of Citymapper app through Technicity of Data“. *Big Data & Society* (2020): 1–15. <https://doi.org/10.1177/2053951720965618>.
- Taylor, Linnet. „What is Data Justice? The Case for connecting Digital Rights and Freedoms Globally“. *Big Data & Society* 4, nr. 2 (2017): 1–14. DOI:10.1177/2053951717736335.
- Technology Pill ir Rob Kitchin. „Smart for Whom? A Tale of Smarter Cities“. Žiūrėta 2021 m. sausio 22 d. <https://podcasts.apple.com/us/podcast/smart-for-whom-a-tale-of-smarter-cities/id1396452404?i=1000495756743>.
- Telles, Joao Paulo Mota, Manoel Jacobsen Teixeira ir Eberval Gadelha Figueiredo. „#Brainaneurysm: The Role of Hashtags“. *National Library of Medicine*, 2020. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32871711/> [žiūrėta 2021 02 12].
- The White House. „FACT SHEET: Big Data and Privacy Working Group Review“. *Office of the Press Secretary*, žiūrėta 2021 m. sausio 22 d. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/05/01/fact-sheet-big-data-and-privacy-working-group-review>.
- Ulbricht, Lena. „Scraping the Demos. Digitalization, Web Scraping and the Democratic Project“. *Democratization* 27, nr. 3 (2020): 426–442. <https://doi.org/10.1080/13510347.2020.1714595>.
- Van Dijck, Jose. „Datafication, Dataism and Dataveillance: Big Data between Scientific Paradigm and Ideology“. *Surveillance & Society* (2014): 197–208. <https://doi.org/10.24908/ss.v12i2.4776>.
- Véliz, Carissa. *Privacy is Power*. London: Bantam Press, 2020.
- Vietos savivaldos įstatymas, 1994 m. liepos 7 d. Nr. I-533, žiūrėta 2021 m. kovo 3 d. <https://www.infolex.lt/ta/65125>.
- Zarsky, Tal Z. „Transparent Prediction“. *University of Illinois Law Review* 4 (2013): 1503–1569.
- Zuboff, Shoshana. „Big Other: Surveillance Capitalism and the Prospects of an Information Civilization“. *Journal of Information Technology* 30, nr. 1 (2015): 75–89. <https://doi.org/10.1057/jit.2015.5>.
- Zuboff, Shoshana. „Surveillance Capitalism and Democracy“. Pranešimas konferencijoje *Digital Society*, Berlin, 2019 m. lapkričio 11 d.
- Žižek, Slavoj. *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*. London: Verso, 1999.